

# *Listéra*

1 - 1994

TELEMARK BOTANISKE FORENING

## ADRESSER OG TELEFONER:

\*\*\*\*\*

- POSTBOKS: Telemark Botaniske Forening, Postboks 625,  
3903 PORSGRUNN.
- POSTGIROKONTO: 0806 3272788
- SEKRETÆR: Priscilla Hansen, Borgetun 46, 3711 SKIEN.  
Tlf.: 35 50 13 96
- KASSERER: Olaf Svendsen, Enggravtunet 12, 3711 SKIEN.  
Tlf.: 35 50 05 91
- STYREMEDLEM: Charlotte Bakke, Huldrevn. 3,  
3928 PORSGRUNN.  
Tlf.: 35 51 27 01
- STYREMEDLEM: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4,  
(og formann i turkomitéen) 3911, PORSGRUNN.  
Tlf.: 35 55 42 57
- STYREMEDLEM: Roger Halvorsen, Safirvn. 41,  
3931 PORSGRUNN.  
Tlf.: 35 51 25 57
- FLORA-ATLAS: Kjell Thowsen, Gartnerløkka 15, 3718 SKIEN.

\*\*\*\*\*

ISSN 0801 - 9460

I redaksjonen:

Roger Halvorsen, Priscilla Hansen og Thor A. Wiersdalen.

Forsidebildet:

En søstermarihand, *Dactylorhiza sambucina*, hvor blomstene har delvis rød leppe, ble funnet ved Bergland i Fyresdal på TBF's tur i juni 1994.

Se ellers artikkel inne i bladet!

Foto: Bjorn Erik Halvorsen

FRED

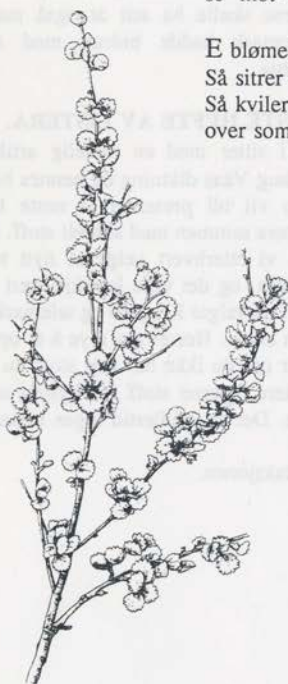
Einar Skjæraasen

No stilner bruset i skogen vid  
og på vatten vare.  
To venger blir til et lite hem  
inni rypesnaret.

No stanser strevet. En båt glir inn.  
Frå e nedlagt åre  
dryp siste dråpån. En slitar sovner  
med Fader-våret.

Alt liv vil leve. Et bån sett truten  
mot livsens kjelde,  
de'r godt å finne en barm å bikke  
se' mot - og kvelde.

E bløme knepper se' stilt og blunder.  
Så sitrer dogga.  
Så kviler dal'n, men et hjarte slår  
over sommar-vogga.



## REDAKSJONELT.

### "LANDET RUNDT BANDA" NOK EN GANG.

Listera nr. 1/94 er klart!

På tide vil nok noen si, men vi begynner da å komme litt i rute etterhvert. I dag sitter vi på en del innsamlet stoff med tilknytning til nettopp Bandaksområdet, og vi håper at dette kan komme i et nytt Listera-hefte om ikke så lenge. Planen har også vært at vi skulle klare å få ut et hefte med tur- og møtereferater, slik at vi slapp den store pakka med årsrapporten. Det er ikke alltid så lett å finne tid til dette, men det vil kanskje bedre seg. Dataalderen gir i alle fall bedre muligheter framover.

### LISTERA MED SPALTER.

Som du sikkert allerede har registrert, er Listera denne gangen trykket med spalter, noe som forhåpentligvis gir et mer leservenning blad siden vi tar ut sidene i full A4 størrelse og forminsker sidene til A5 i trykken. Spalter gir litt mer arbeid med redigeringen, men det gir samtidig bedre muligheter til illustrasjoner og annet. Vi håper dere blir fornøyde.

### HVA MED LISTERA FRAMOVER?

Vi vil fortsatt gjerne høre fra dere om hva dere synes om Listera. Vær så snill å gi oss litt tilbakemelding, ikke bare på det at bladet må komme mer jevnlig, men også på stoff og utforming! Vi vet at dette med bokstavstørrelsen kan være et problem for noen, men vi håper at den for delen vi så vinner ved å få med mer stoff, veier opp dette.

Når det gjelder stofftilgangen, er det klart at vi gjerne skulle fått med mer stoff fra medlemmene, men her er det fortsatt

liten respons. Aktuelt stoff vil bli prioritert så langt det lar seg gjøre. Stoff om nyfunn og liknende vil det alltid være behov for.

### BLYTTIA OG LISTERA.

Vi synes ikke at det er riktig at vi skal sammenlikne medlemsbladet vårt med NBF's Blyttia. De har to forskjellige funksjoner. Men det er et faktum: Vi i TBF har fått litt kritikk for at vi lokalt trykker stoff som med fordel kunne vært brukt i Blyttia. Dette velger vi å ta som et kompliment.

I Listera sliter vi med de samme problemene som NBF's BLYTTIA, nemlig stofftilgangen fra medlemmer rundt om. Dette er neppe noe ukjent problem for alle dem som forsøker å sy sammen et medlemsblad. Derfor synes vi det er rett og riktig at vi bruker lokalstoffet her, selv om vi gjerne skulle ha sett at også mange fra Telemark hadde bidratt med stoff til Blyttia.

### NESTE HEFTE AV LISTERA.

Vi sitter med en nydelig artikkel om Aslaug Vaas diktning og hennes blomster. Den vil bli presentert i neste hefte av Listera sammen med aktuelt stoff. Dermed kan vi etterhvert velge et nytt tema for Listera, og det ville kanskje vært naturlig at vi da valgte Kragerø og telemarkskysten som emne. Her er det mye å ta opp. Tenk over om du ikke har noe stoff du vil presentere, gjerne stoff fra kysten av fylket vårt. Det er imidlertid ingen betingelse.

Redaksjonen.

Fra Telemarks natur:

## LANDET RUNDT BANDAK

Av Roger Halvorsen

Telemarks natur er mangfoldig og vekslende. Lengst i sør ligger skjærgården som en brem mot kystlandet innenfor. Fjellgrunnen veksler fra gammelt grunnfjell, via kalkrike kambrosilurske avsetninger i Grenland og sterkt omdannede kalkformasjoner med fyllitt i høyfjellet til permiske lavabergarter i grensetraktene mot Vestfold. Inne mellom alt dette ligger isprengt et lappeteppe av geologiske formasjoner i slike mengder og av en slik variasjon at fylket framstår kanskje det mest spennende geologiske området i landet vårt.

Topografien viser i hovedsak et svært kupert landskap med åser og fjell, trange elvegjel og bekkedaler og i nord ligger deler av Europas største høyfjellsplatå, Hardangervidda. Sørøver i fylket planer landskapet her og der ut i flate områder av gammel havbunn og elveavsetninger.

Geologien, topografien, og det faktum at fylket vårt strekker seg fra kystområdene og opp i høyfjellet, setter sitt naturlige preg på vegetasjonen. Knappt noe sted i Norge finner en botaniske kvaliteter som i Telemark. Fylket vårt blir et slags "knodepunkt" med representanter fra alle "himmelretninger" innen botanikken. Her finner østlige arter sin vestgrense, nordlige arter og fjellplanter møter Skagerrakkysten og vestlige, tildels oseaniske arter, har sin utbredelse her. Også arter med utbredelse sørøver i Europa når Telemarkskysten med de eneste norske forekomstene. Midt opp i alt dette varter fylket opp med et utall antropochore arter, arter som er brakt hit med kornimport og seilskuteballast.

### "OVERRASKELSESLOMMER" I LANDSKAPET.

En skulle tro at Telemark med alle sine

kvaliteter nå burde stå fram like støtt og sikkert som selve Gaustatoppen, følge de "vanlige" regler hva angår planteforekomster på rett plass. Slik er det altså bare ikke. Langt innover i Seljord går eika, helt utenfor det som burde være normalt. Blåveisen må jo ha en høydegrense et sted, - og en innergrense, men at den skal gå så langt opp i fjellsidene i Telemark at den står og blomstrer side om side med bergfrue, er ikke helt etter kartet. Eller er det? Kanskje er det bergfrua som oppfører seg overraskende unormalt når den kryper ned til nesten havnivå i Kragerø. Eller hva med fjelltjæreblom på Kragerøkysten?

Nå er det vel bare fint og trivelig at "kartet og terrenget" ikke alltid stemmer når det gjelder "plante-geografi" i fylket vårt. Plantene kjenner nå ikke til slikt heller, så det samme kan det være, men for oss som drar rundt i denne telemarkske planteverdenen, er det nettopp overraskelsene som gjør det spennende å være telemarking.

### BANDAK OG LANDET RUNDT.

Bandakområdet er et slikt stykke land, et overraskelsesland. Det har etterhvert vist seg å framstå som et underlig botanisk område. Dette ble riktignok tidlig kjent som meget rikt på planter, men det har i nyere tid bare forsterket inntrykket av å være et av Telemarks mest spennende områder for nyoppdagelser.

Dette henger først og fremst sammen med at topografien i det de bratte liene som stuper steilt ned i Bandak, har vært betraktet som nærmest utilgjengelige og uframkommelige selv for ihuga botanikere. I de siste tiårene har imidlertid flere botanikere forsert de bratte liene, og overraskelsene har nærmest stått i kø. Her er det funnet

plantearter som normalt ikke burde ha hatt voksesteder i denne delen av fylket. En av de aller største overraskelsene har vel til nå vært funnene av hvit skogfrue, *Cephalanthera longifolia*, som ble funnet under Haddedalane i Tokke rundt 1980. Her ble den funnet på sin andre lokalitet i Telemark, og denne lokaliteten er samtidig innergrense for arten i Norge.

### Varme og "god-jord".

Hva gjør så dette området så spesielt? Enkelt kan det sies slik: Berggrunnen og beliggenheten. Berggrunnen består av strip- per med basiske bergarter, først og fremst amfibolitt, og mange steder finnes det bratte lier og åssider med urer der denne amfibolitten forvitrer lett og gir et meget næringsrikt jordsmonn. Der urene og ås- sidene ligger sørvendt, finner varmekjær vegetasjon livsrom. Varmekjære treslag finner lune voksesteder og er med på å gi et enda bedre jordsmonn over tid. Godt jordsmonn sammen med varme er to faktorer som gir muligheter for krevende plantearter som til vanlig har en mer kystbunden utbredelse. Hit når altså den hvite skogfrua, og her finner en mange lokaliteter av den merkelige orkidéen fuglereir, *Neottia nidus-avis*. Vårmariland, *Orchis mascula*, finner også mange vokse-

steder i "landet rundt Bandak" sammen med østlige arter som ballblom, *Trollius europaeus*, og en nordøstlig art som åkerbær, *Rubus arcticus*. Denne arten var også et av de aller mest overraskende funna som er gjort i Telemark i den seinere tid. Av andre særegenheter kan nevnes askerstorkenebb, *Geranium pyrenaicum*, som må være kulturspredd, og grenmarasal, *Sorbus subpinnata*, som i Lårdal opptrer med en form som kan hende kommer til å bli skilt ut som en egen art.

### Andre "edle" elementer i floraen.

Det vil bli for mye å ta med alle godbitene i "Bandak-landet", men man kan ikke komme utenom et lite knippe av botaniske godbiter: honningblomst, *Herminium monorchis*, huldregras, *Cinna latifolia*, søstermariland, *Dactylorhiza sambucina*, junkerbregne, *Polystichum braunii*, stavklokke, *Campanula cervicaria*, hartmansstarr, *Carex hartmani*, og ikke minst klokkesøte, *Gentiana pneumonanthe*.

Det beste rådet vi kan gi er at du bør ta turen selv og oppleve ved selvsyn noen av de rikeste botaniske områdene Telemark kan by på. Og ikke minst: Disse ligger i et så vakkert og omskiftelig landskap med rike kulturtradisjoner at det hele kan ta pusten fra en.



Ill.: Reidar Fritzvold, fra "Bjønneskyttaren".

## BANDAK-PLANTER



FIG. 1:

Hvit skogfrue er en av de fredete norske orkideene. I Telemark er den til nå bare funnet på to nærliggende lokaliteter i Hjartdal og på en lokalitet i Tokke. Blomstringen finner sted i juni, og hvit skogfrue vokser gjerne i litt skyggefulle lier. (Ill.: R. Nordhagens "Norsk flora".)

### H V I T   S K O G F R U E , *CEPHALANTHERA LONGIFOLIA* (L.) FRITSCH. TO STEDER I TELEMAR.

Hvit skogfrue er en av de aller vakreste orkideene i norsk flora. Den er ganske nyoppdaget i Telemark. Første gang den ble funnet, var i Hjartdal i 1984 hvor det etterhvert er blitt oppdaget flere hundre eksemplarer av arten. Sitt andre kjente voksested i fylket fikk hvit skogfrue da

den ble oppdaget i de stupbratte liene under Haddedalene like vest for Lårdal i Tokke. Disse frodige liene på nordsida av Bandak er fra før kjent som svært rike. Slik sett var funnet ikke overraskende. Men hvit skogfrue har, fram til den ble funnet inne i Telemark, vært regnet som en kystens orkide i Norge. Den har ellers utbredelse langs sør- og vestlandskysten.

Hvit skogfrue hører til en av de elleve fredete orkideartene i Telemark.

### FUGLEREIR, *NEOTTIA NIDUS- AVIS* (L.) RICH. EN SAPROFYTTISK ORKIDE.

Når en svett og varm har kommet seg et lite stykke opp i de bratte liene langs Bandak og står overfor en merkelig brunlig gespenst av en plante som mer likner på en vanskapt sopp enn på en blomst, må man sette seg ned og fundere litt over naturens mange rare påfunn.

Fuglereir er en slik skapning som kaller på undringen. Med dagens krav om "nyt-tighet" kan man saktens spørre seg: Til hvilken nytte har Skaperen funnet opp en slik merkelig framtoning? Ikke engang formålet "blott til lyst" synes å være dekkende for denne uvanlige orkideen. For en orkide er den, fuglereiret. Og selv om den er mer underlig enn vakker, kan den likevel ha noe eget over seg. F.eks. er det få andre blomster som kan oppvise så gullklare farger i støvknappene. De står i eksklusiv kontrast til det ellers mykt fløyelsbrune uten snev av grønt klorofyll i seg.

#### Fuglereir er en saprofytt.

Men til nytte er den likevel, selv om dens bidrag til naturens orden er heller beskjedent på grunn av dens sjeldenhet. Fuglereir er en såkalt saprofytt som er

med på å bryte ned strøfall i skogen. Den finner egnede voksesteder i skyggefull skog, helst hvor det er god innblanding av løvtrær. Rota har gitt planta navn. Den er en stor sammenfiltret masse av tykke rottråder, omtrent som et fuglereir.

I Bandak-området er den kjent fra både Kviteseid og Tokke, og den vokser flere steder i de bratte liene langs begge sider av Bandak.



FIG. 2:

*Fuglereir vokser oftest i næringsrik løvskog hvor den utnytter næringen i strøfallet. Dette er helt nødvendig fordi planta helt mangler klorofyllkorn i cellene og derfor får hjelp av en sopp for å ta opp de næringsstoffene den trenger. Fargen på hele planta går som oftest i en eller annen brunnyanse. (Ill.: R.Nordhagens "Norsk flora".)*

**KLOKKESØTE, *GENTIANA PNEUMONANTHE* L.  
EN ENSLIG SVALE I DALEN I TELEMAR.**

"Beitemark i låglandet" skriver Johannes Lid i sin "blå flora" om voksested. Så an-

gis Tokke som eneste funnsted for denne vakre arten i Telemark. Den ble funnet for mange år siden i Dalen på en av de mange oddene som går ut i Bandak. Arten ble tatt med i TBF's flora-atlas uten at vi visste hvor planta nøyaktig vokste. Den siste som hadde sett arten her, var John Inge Johnsen fra Rennesøy i Roga-land. Det var i 1983. Siden ble området opparbeidet, eller snarere "frisert", som friareal i åra som fulgte, og en var redd for at arten hadde gått ut, før den så ble funnet igjen høsten 1992.

Nærmeste klokkesøtelokalitet ligger i Åmli, Liltevatn. Her finnes arten i et antall av flere tusen blomstrende eksemplarer.

Se ellers et annet sted i dette heftet!

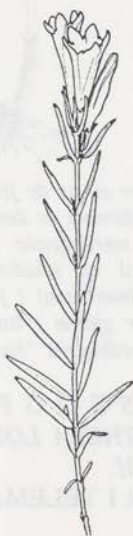


FIG. 3:

*Klokkesøte hører til slekta Gentiana som har mange fine arter sør i Europa. Hos oss er slekta representert ved tre arter som for-uten klokkesøte er snøsøte, *G. nivalis*, og søtrot, *G. purpurea*. (Ill.:Lid,Norsk flora).*



## ASKERSTORKENEBB , *GERANIUM PYRENAICUM* *BURM FIL.* , EN TELEMARKING MED NAVN FRA ASKER.

Askerstorkenebb er funnet flere steder i Kviteseid - Tokke - området. Først og fremst finnes den i store mengder i hele Lårdal-området, særlig langs veien fra kirken ut til Sjausel og fra kirken og langt oppover langs riksveien. Den vokser også ved Eidsborg stavkirke og er også funnet to steder i Kviteseid.

Et morsomt funnsted er de frodige engene oppe ved den gamle heigården Flekstveit, høyt oppe på "Bandaks tak". Her vokser arten inntil de gamle tuftene fra gårdens storhetstid, men den har ikke spredd seg utenfor engene.

### Funnet første gang i Asker.

Askerstorkenebb er opprinnelig ikke viltvoksende i Norge. Det latinske *pyrenaicum* antyder at arten skulle stamme fra Pyrenéene, men det er vel trolig at dette bare er et navn som har annen opprinnelse. I Norge ble arten først funnet ved gården Sem i Asker. Dette er grunnen til det norske navnet askerstorkenebb. Askerstorkenebb er forøvrig sterkt bundet til kulturmark, på enger, ved gårder og i veikanter. Slik er det også i Bandaksområdet.

### Mange arter av storkenebb i Norge.

Askerstorkenebb hører til en relativt stor slekt i Norge. Kjent og kjær er St.Hansblomsten selv, blodstorkenebb, *G. sanguineum*. Blodstorkenebb går imidlertid ikke så langt inn i Telemark. Den arten som askerstorkenebb kan forveksles med er i grunnen bare lodnestorkenebb, *G. molle*, men den er mer rødlig av farge. I farge kan askerstorkenebb likne mer på skogstorkenebb, *G. sylvaticum*, men denne er større i blomsten og har mer opprett vekst.

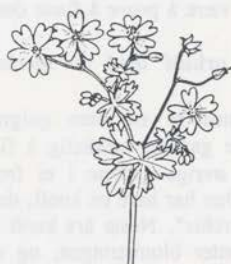


FIG. 4:  
*Askerstorkenebb*, *Geranium pyrenaicum*,  
er i Telemark funnet flere steder rundt  
Bandak og noen få steder på kysten.  
(Ill.: Lid, Norsk flora.)

## HONNINGBLOMST , *HERMINIUM MONORCHIS* (L.) R.BR.

### EN GAMMEL ÆRVERDIGHET SOM KAN HENDE ER BORTE.

Sist honningblomst med sikkerhet ble sett i Telemark, var i 1980 på en slåtteng på nordsida av veien ved Torstveit. Denne gården ligger vest for Dalen i Tokke, på veien mot Froland. Slåttenga blir fortsatt holdt i hevd og inneholder mange fine arter, f.eks. ballblom, *Trollius europaeus*, brudespore, *Gymnadenia conopsea*, og skogmarihand, *Dactylorhiza fuchsii*.

### Mange og rike lokaliteter i gammel tid.

Honningblomst er samlet mange steder i øvre Telemark, bl.a. i mengder ved Heggland i Vrådal og i Lårdal. De fleste belegga som ligger på Botanisk museum i Oslo, er gamle, samlet så tidlig som på siste halvdel av 1800-tallet. På en rekke av disse lokalitetene er honningblomst etter-

søkt, men det har ikke vært mulig å finne den igjen. På noen av disse er forholdene så drastisk endret at det er lite sannsynlig at arten fortsatt finnes her. Men en utfordring kan det være å prøve å finne den.

#### En uanselig orkidé med en merkelig formering.

Honningblomst er en liten gulgrønn orkidé som er ganske vanskelig å finne blant alt det øvrige grønne i ei frodig sommereng. Den har bare en knoll, derav navnet "monorchis". Neste års knoll blir dannet først etter blomstringen, og ofte dannes denne i enden av en liten utløper. Det hender ikke sjelden at det dannes flere slike utløpere med knoller. På den måten har arten også en vegetativ formering.

#### Sjelden art i Norge i dag.

Honningblomst er blitt borte på mange av de gamle voksestedene sine rundt om i Norge. En hel del av disse er besøkt av botanikere de siste åra, men med dårlig resultat.

Honningblomst blir bare mer og mer sjelden i Norge. Kanskje er den også ute av Telemarks flora. Eller kan hende står den der bortgjømt i en eller annen gammel og rik eng som fortsatt holdes i hevd.

BERGFRUE, *SAXIFRAGA COTYLEDON L.*

BERGDORNING, BERGERBRUR, FJELLDORNING OG SIFYDDE.

Bergfrue har navn i fleng. I nær sagt hver bygd har man funnet et navn til den vakre skapningen som utover i juni pryder selv de bratteste berga med kaskader av hvite blomster. Alle forteller de om hvor fager og vakker denne fjellets dronning er, kan hende da med noen få unntak. Sifydde kalles den nemlig enkelte steder i Telemark. Sifydde skal det visstnok egentlig

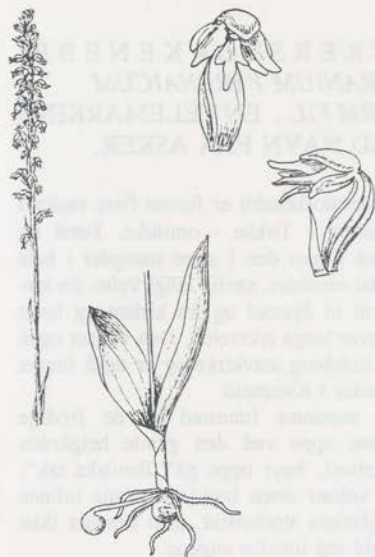


FIG. 5:  
*Honningblomst, Herminium monorchis, er kanskje ute av Telemarks flora nå? Den ble sist funnet ved Torstveit i Tokke. (Ill.: R. Nordhagen "Norsk flora".)*

være, men i flere av Telemarks dialekter blir -ll- til -dd-, og dermed altså sifydde.

Navnet skal visstnok bety noe slikt som "alltid full", og det henspiller på at bladrosettene som blomsten vokser opp av "alltid er full" av fuktighet. De tykke læraktige bladene lagrer vannet for at planta skal overleve tørkeperioder. Dette er helt nødvendig for bergfrua, for selv om voksestedet ofte er overrislet med sigevann, hender det at den må gjennom lange tørkeperioder. Da er det fint at bladene "alltid er fulle".

Saxifraga betyr omtrent noe slikt som "den som bryter berget" og viser til måten planta vokser på, rett ut av bergsprekker nesten uten antydning til jordsmonn. Fordelen er jo at den har liten eller ingen konkurranse med valg av et slikt voksested.

### Blomstring inn i døden.

Når bergfruerosetten blomstrer og setter frø, er det det siste den gjør. Etter at bladrosetten har blomstret av, dør den rett og slett. Da er det siderosettene som må overta for neste års blomstring. Det tar flere år fra rosetten dannes til blomstring finner sted.

Hvordan de små frøa finner veien til trange sprekker i berget og så finner vann nok til å spire kan virke som en gåte. Uansett er det et vakkert syn når bergfrueene henger som hvite skydotter oppover bergsidene langs Bandak hvor den virkelig kan breie seg i de bratte hengene.



FIG. 6:  
*Bergfrue, Saxifraga cotyledon, er funnet mange steder i fylket, men arten har noen merkelige forekomster langt sør i fylket, ikke langt fra kysten.*  
(Ill.: Lid, Norsk flora.)

### BITTERGRØNN, *CHIMAPHILA UMBELLATA* (L.) BARTON. EN AV KVITSEIDSFLORAENS KRONJUVELER.

Bittergrønn hører til vintergrønnfamilien og er vel i særklasse familiens klenodium.

Den er funnet et par steder til i Telemark, på Sandøya ved Brevik hvor den etter all sannsynlighet er gått ut, og på Langøy ved Kragerø hvor ingen lenger vet hvor den er blitt funnet.

Så dukker den altså opp på ei øy i Kviteseidvatnet, i et antall som ikke er alt for betryggende for dens videre eksistens.

### Funnet i Kviteseid før.

Det finnes en eldre angivelse av bittergrønn fra Kviteseid, og etter høydeangivelsen å dømme er dette ikke samme sted som den nå er kjent. Hvor det kan være, vites ikke, men det skulle være mange muligheter til passende voksesteder i Kviteseid. Furumoer på sand pleier å kunne by bittergrønn bra voksestedsbetingelser.



FIG. 7:  
*Bittergrønn, Chimaphila umbellata, er blitt borte på sine gamle lokaliteter mange steder i Norge, også i Telemark.*  
(Ill.: Lid, Norsk flora.)

Likner en litt forvokst tyttebærlyng.

Bittergrønn skal man helst lete etter når den blomstrer. Før blomstring er den svært lik en litt storvokst tyttebærlyng. Den forskjellen som er tydeligst, når man

da ser bort fra blomsterstanden som hos bittergrønn er en skjermliknende sak, er at bittergrønn har tydelige tagger eller tenner ytterst på bladene.

### Bittergrønn i tilbakegang.

Som mange av våre aller sjeldneste planter er også bittergrønn på retur. Synd er det, for den er en vakker plante en gjerne skulle se oftere.

Chimaphila skal bety noe slikt som "den som elsker vinteren", og selv om vintrene de siste åra har vært heller skrale, skulle mulighetene til litt snø og vinterfølelse kanskje være til stede i Kviteeid mer enn nede ved kysten.

Se etter den når du er ute å rusler i høystammet furuskog på morenerygger.

## KLOKKESØTA I ÅMLI

Av Thor A. Wiersdalen.

Under TBF's ekskursjon til Åmli stiftet en liten gruppe på sju deltagere bekjentskap med den yndige klokkesøta, *Gentiana pneumonanthe*. Allerede på Haukelituren tidligere på året, i august, var noen ekskursjonsdeltagere nede på Dalen for å ta lokaliteten der i øyesyn, imidlertid i sterkt regnvær.

Denne gangen var det fint vær, og vi sju fikk mange fine stunder på myrdraga ved Litlevatn i Åmli kommune. Her finnes en meget stor bestand av klokkesøte, og den er meget lett å komme til i enden av en god traktorvei. Forekomsten er virkelig verd et besøk. Større bestand finnes knapt i vårt land, eller vakrere, både i form og farge, finnes knapt i vår ellers så mangfoldige og fine flora. Det første som slår en er mengden. Vi tok stikkprøver og kom fram til en plass mellom tusen og to tusen eksemplarer i blomst. Dette ble en av årets store og fascinerende opplevelser.

Selve lokaliteten ligger på et nes som stikker ut i Litlevatn, og som har karakter

av myreng med mange tuer med litt vann omkring. Rundt på tuene vokser det småfuru og pors, *Myrica gale*. Ellers vokste klokkesøta sammen med blåtopp, *Molinia caerulea*, sennegras, *Carex vesicaria*, klokkelyg, *Erica tetralix*, og røsslyng, *Calluna vulgaris*. På myrenga dominerte også sumptorvmose, *Sphagnum palustre*. Den vanligste fargen på klokkesøte er himmelblå, men den kan variere fra nesten hvit til fiolett. Vanligvis har planta en til to toppstilte blomster, men undertegnede fant faktisk et eksemplar med fem blomster. Arten er flerårig, og det fortelles at den bli mer enn tretti år gammel.

Blomsten er først hanlig, idet eget pollen er spredd for arret vokser fram. Bestøvningen foregår hovedsakelig ved hjelp av humler. Frøene er meget små og mange og spres med vinden, men over ganske korte avstander.

Økologien til *Gentiana pneumonanthe* krever fuktig og fattig eng- og heivegetasjon.

Hovedutbredelsen i Norge er i området Mandal - Lista - Jæren og omkring Haldenvassdraget. Ellers finnes den på spredte bestander mellom disse hovedområdene, slik som f.eks. Dalen i Telemark og Åmli i Aust-Agder. I Norden ellers finnes den på Jylland og i Skåne og Bohuslän. Den er ikke kjent fra Finland.

Navnet *Gentiana* kommer av kong Gentius i Illyrica ved Adriaterhavet, død 167 f. Kr. Det ble brukt som plantenavn hos Celsus og Scribonius Largus. Ordet *pneumonanthe* kommer av det greske *pneumon*, lunge, og *anthe*, blomster. *Pneumonanthe* var navn på klokkesøte hos Valerius Cordus, død 1544.

# VADDEROT, *PHYTEUMA SPICATA* L.

## EN OVERSIKT.

Av Roger Halvorsen.

Vadderot, *Phyteuma spicata* L., er etterhvert blitt funnet viltvoksende på mange steder i Telemark. Arten er likevel bare funnet i 6 av fylkets 18 kommuner: Tinn, Vinje, Tokke, Kviteseid, Seljord og Hjartdal. Totalt er det i "Flora-atlas for Telemark" registrert 40 lokaliteter. Utenfor Telemark er arten funnet som tilfeldig innført i parker i alle fall i Hordaland, Kristiansand og Oslo. I tillegg skriver Axel Blytt i sin flora (1905) at den også skal forekomme i Vivestad i gamle Jarlsberg amt og ved Røros.

### Et lite tilbakeblikk i historien.

Stiftprost Hans Jacob Wille skriver i sin "Beskrivelse over Sillejords Præstegjæld i Øvre-Tellemarken i Norge", som utkom i 1786:

"Phyteuma spicata, Vadder-Rod, en af Stedets rare og merkværdige Urter, ikke tilforn funden i Norge eller Sverrig, voxer i Mængde ved Pladsen Lien paa Møsstranden, men ikke saa overflødig ved Qvambæk, Vetterhuus og andre Steder; den kræver feed Jord, og trives ikke uden til Fields."

I florakartoteket ved Botanisk museum i Oslo er Wille oppført to steder, - med en svært dårlig stedangivelse riktignok: "Tinn 1786" og "Lien på Møsstranden 1786". Willes funnsteder ligger i det gamle "Sillejords Præstegjæld" som på hans tid gikk helt opp til Møsstrand. Hans lokaliteter ligger i dag i Seljord (Kvambekk) og Tinn (Vetterhus og Lien) kommuner.

Blytts flora (2.del, 1874) har tatt med Willes voksestedangivelser for vadderot, og i tillegg er arten angitt fra "Leirbækstøl paa Svenofjeld mellom Totak og Torvekjøn", " ved Torvekjøn omtr. ved Birkegrændsen", og "Skinnarland."

### Status for vadderot i dag.

Siden Willes og Blytts dager er det gjort mange funn av vadderot i Telemark. O.Dalin (1957) har med 40 lokaliteter på sitt kart. Det er bl.a. kommet med mange nye lokaliteter fra Tokke, Seljord og Kviteseid.

Fortsatt er de fleste funnstedene lokalisert rundt Møsvatn. Men vadderot er også funnet flere steder på nordsida av Vestfjorddalen, i Raulandsområdet og Åmotsdal. Sammenlikner man Dalins kart og kart fra flora-atlasen, er mange av lokalitetene de samme.

I "Flora-atlas for Telemark" er imidlertid flere av Dalins lokaliteter, som også er med i florakartoteket i Oslo, ikke tatt med fordi angivelsene er for nøyaktige. Vi har bl.a. ikke funnet ut av angivelsene fra området mellom Sandsetvatnet og Øvrebø i Åmotsdal. En lokalitet fra området rundt Våmartveit på sørsida av Totak er heller ikke lokalisert nøyaktig nok for å komme med i atlasen. Willes lokalitet fra Kvambekk i Seljord er ikke tatt med av samme grunn.

De 40 lokalitetene i "Flora-atlas for Telemark" er fordelt slik på kommunene:

Hjartdal	1
Seljord	2
Kviteseid	2
Tokke	6
Vinje	24
Tinn	5

### Vadderot utenfor Telemark.

Nordhagen beretter i "Våre ville planter" (1958) om funn av vadderot i Rosendal i Hardanger, i Kristiansand og i parken ved Bogstad i Oslo hvor arten har innkommet

med grasfrø. Både i Sverige og Finland er vadderot funnet flere steder innsådd ved gamle herregårder og i parker. I Danmark regnes arten som spontan i deler av Midt- og Øst-Jylland og på Fyn hvor den trives godt i løvskog og kratt. Den er også innført med grasfrø enkelte steder på øyene.

#### Familietilhørighet, utseende og økologi.

Vadderot hører til klokkefamilien, *Campanulaceae*. Den er flerårig og har en tykk rotstokk (se under). De nederste bladene er langstilkete og oftest hjerteformete. De nedre stengelbladene er også stilkete og hjerte- eller eggformete. Videre oppover stengelen er bladene smalere, de øverste nærmest linjeformete.

Blomstene sitter i et endestilt aks som i starten er eggformet. Etterhvert som blomstene åpner seg, strekker akset seg ut og blir langt og sylindrisk. Krona består av fem, lange frie fliker som henger sammen oppe inntil støvbærerne er visne. Da åpner blomsten seg helt, samtidig som arret modner og kan bestøves.

"den kræver feed Jord, og trives ikke uden til Fields." skriver Wille. Nå er det noe sant i dette i det vadderot helst vokser i frodige bjørkelier og gjerne i selskap med høystauder som torhjelm, *Aconitum septentrionale*, hvitsoleie, *Ranunculus platanifolius*, skogstorkenebb, *Geranium sylvaticum*, og myskegras, *Milium effusum*. Det er imidlertid ganske lett å få arten til å trives også i lavlandet. Den er bl.a. plantet inn i en hage på Flåtten i Porsgrunn hvor den trives godt og sprer seg villig.

#### Forekomstene i Telemark er vanskelig å forklare.

Utbredelse av vadderot i Telemark er vanskelig å forklare, men det antas at arten har vokst i området lenge.

"Hvordan den imidlertid er kommet til sitt merkelige isolerte område i Telemark er det ingen som har lyst til å forklare."

skriver Knut Fægri i "Norges planter". Han synes forøvrig at det er et vel så stort spørsmål hvorfor vadderot ikke har større utbredelse i Norge. Noen fornuftig forklaring er i alle fall vanskelig å finne.

Willes beretninger tyder imidlertid på at vadderot har vært kjent i området lenge. Han skriver:

"Dens Rod, som er best om Foraaret, spises med Begierlighed; smager angeneomt, og vilde give et skjønt velsmagende Meel, naar man kun have en tilstrækkelig Mængde deraf."



Fig 1.  
Vadderot, har ei tykk pelerot som sannsynligvis har gitt planta navn. "Valle" er i dialektene i Vest-Telemark blitt til "vadde". Foto: Roger Halvorsen. (Se ellers teksten!)

#### Vadderot som grønnsak.

Røttene ble spist i alle fall fram på 1900-tallet, og Dalin forteller at gamle folk i Rauland husket at den var i bruk. Flere steder skal den ha blitt borte fordi den ble gravd opp til mat. Jeg har en beretning om at den ble dyrket til mat. En nå avdød

dame fra Rauland, Aasta Seltveit, fortalte at hjemme hos henne ble vadderot dyrket som grønnsak. De spiste røttene nærmest som gulrøtter, og den ble kalt **SØTROT** fordi den var så god på smak. Aasta Seltveit betydret at det ikke var navneforveksling med vanlig søtrot, *Gentiana purpurea*.

Dalin gjorde en undersøkelse på næringsverdien på vadderot, og resultatet var forbløffende. Den inneholder omtrent dobbelt så mye C-vitamin som gulrot, tre ganger så mye fett og proteiner og ca. dobbelt så mye kullhydrater. Vadderot er dermed å foretrekke som mat når det gjelder næringsverdi. Problemet er at det finnes så lite av den.

#### Navnet vadderot.

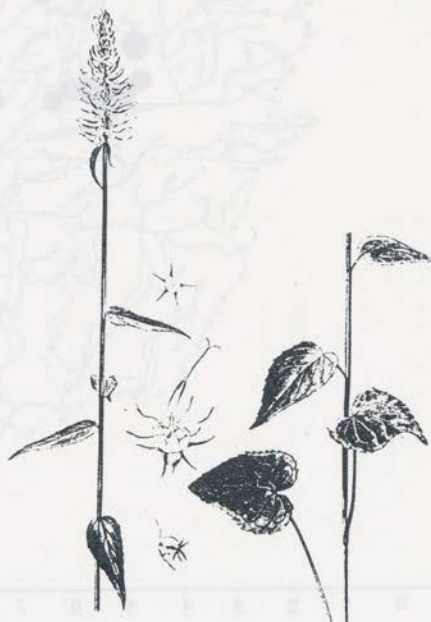
Både Fægri og Dalin mener altså at vadderot må ha lange tradisjoner i Telemark. Det er hevdet, bl.a. av professor Holmboe, at vadderotnavnet skal komme av "vallerot" i det -ll- blir til -dd- i enkelte telemarksdialekter, bl.a. i Rauland - Vinjeområdet. En finner det f.eks. i "bjødde" (= bjølle) og "fjøddet" (= fjellet). Dalin er av en annen mening og mener at navnet henger sammen med det gamle "VALE-ROT" som i sin tur kommer av det oldnorske "VØLR". "VØLR" blir i eieform "VALAR". Dette skal etter Dalins mening ha noe med betydningen "rund stokk" å gjøre. Dermed skulle vadderot kunne være en Vinjeform av valer-rot, altså "stokkrot" eller "rund-rot".

#### Større utbredelse enn før antatt?

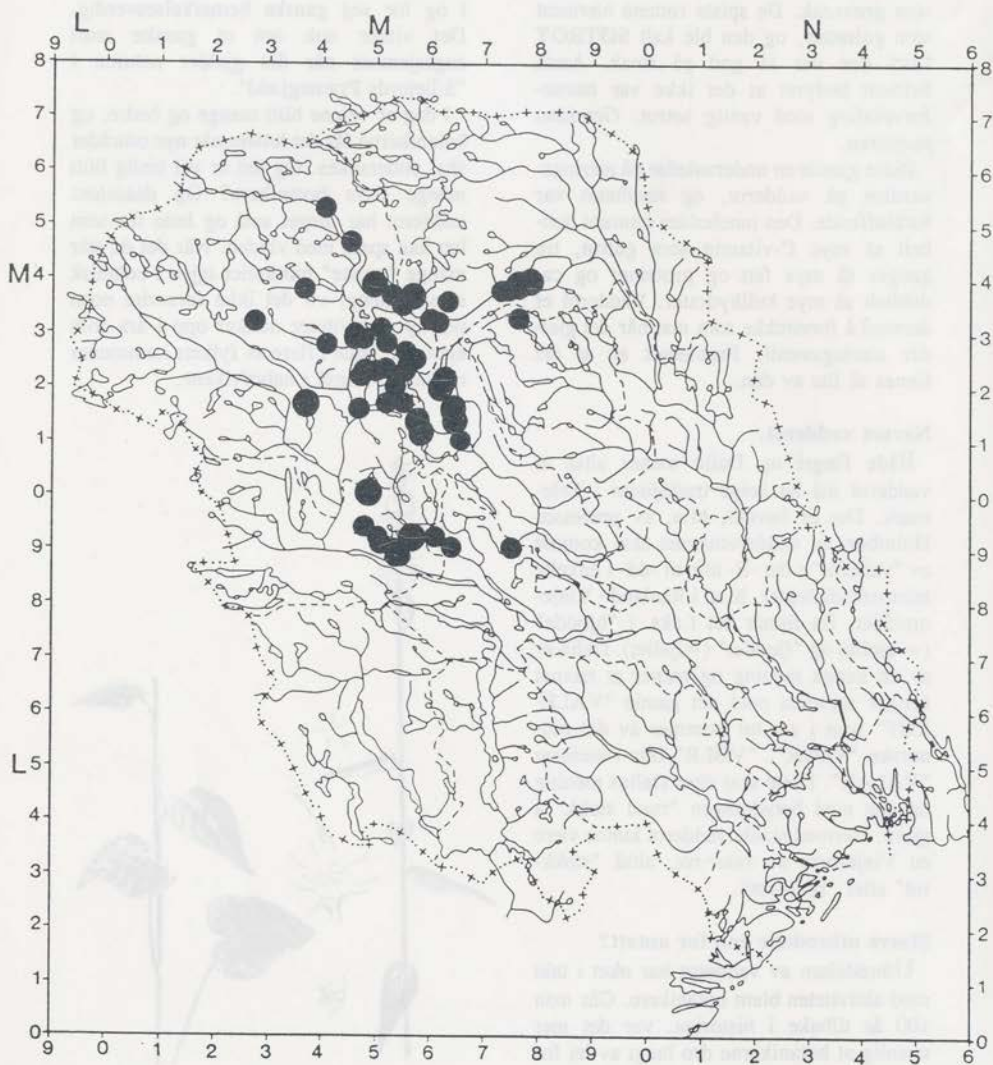
Utbredelsen av vadderot har øket i takt med aktiviteten blant botanikere. Går man 100 år tilbake i historien, var det mer uvanlig at botanikerne dro langt av lei for å undersøke nye plasser. Framkomstmulighetene var ofte sterkt begrensede, og reisene ville bli av en slik karakter at man neppe ville rekke å botanisere underveis. At Wille har fått med seg at vadderot

vokste langt inne ved Møsstrand, også i dag ganske utilgjengelig for folk flest, er i og for seg ganske bemerkelsesverdig. Det vitner nok om et ganske stort engasjement når det gjelder naturen i "Sillejords Præstegjæld".

I dag er veiene blitt mange og bedre, og botanikerne får det lettere når nye områder skal undersøkes. Og det er vel trolig blitt mange flere botanikere? Og dessuten: vadderot har meget små og lette frø som lett kan spres med vinden. Når det da står mange "urørte" bjørkelier igjen i botanisk sammenheng, vil det ikke forundre noen om nye lokaliteter dukker opp i åra som kommer, både i flere av fylkets kommuner og kanskje også i nabofylkene.



*I Norge finnes vadderot bare spontan i Telemark. (Ill.: B. Mossberg, Den nordiska floraen.)*



Utbredelsen av vadderot, *Phyteuma spicatum*, i Telemark etter O.Dalin og "Flora-atlas for Telemark".



## PÅ GENTIANA-LEITING VED BANDAK. KLOKKESØTE, *GENTIANA PNEUMONANTHE* L. ENDELIG LOKALISERT OGSÅ AV TBF'ERE VED BANDAK.

Av Roger Halvorsen.

Turen til Haukeli i august 1992 ble på mange måter en rar tur. Vi fikk regn i bøyer på lørdag, mens søndagen bød på lavt skydekke i omtrent knehøyde, samt mye regn fra formiddagen av. Det ble derfor bestemt at vi i stedet for å besøke området rundt Trollnup heller skulle legge veien hjemover med besøk i Dalen og Lårdal. På det siste stedet har TBF hatt en utstilling med temaet "Floraen langs Telemarkskanalen". Vi var rent ut fornufteige da dette ble bestemt, for regnet bare silte ned i større og større mengder utover dagen. Veien gikk over Byrte og Mo, og det ble gjort en sving inn langs Dalåi for å leite opp en lenge kjent forekomst av huldregras, *Cinna latifolia*. Dette flotte graset ble da også funnet i bra bestander på "ein skum stad i skogen", helt i tråd med voksestedbeskrivelsen i Lids "blå".

De fleste av oss trodde nok at dette skulle bli dagens beste funn, selv om en del ville nedom Lårdal hvor floraen er svært så rik og sjansene for gode funn er store. Men vi regnet med at det neppe ville bli funnet særlig nytt.

"Reiselaget" dro innom Dalen Hotel for å drikke kaffe. De ivrigste hadde allerede i tankene et besøk ned til Bandak for å se om det var mulig å finne klokkesøte, *Gentiana pneumonanthe*, som ikke har vært sett av særlig mange av TBF's medlemmer på denne lokaliteten.

Etter kaffe, i praktfulle omgivelser med følelsen av gamle dagers sans for stil, regnet det like tett som før, og det var bare en ivrig liten håndfull som tok seg ut på odden rett utenfor hotellet. "Den så vi så mye av i Danmark, atte.." var gjennomgangstonen hos de blaserte som ble igjen på post på hotelltrappa. Men vi ble altså en liten flokk som fikk gleden av å

oppleve den aldeles nydelige klokkesøta i Telemark.

Vannstanden i Bandak var høy, og det sto vann langt innover det som til vanlig ellers er myr. Her ble det forresten funnet store mengder av en starrart som viste seg å være hartmansstarr, *Carex hartmani*. Denne starrarten er etterhvert blitt for en sjeldenhets å regne, selv om de siste åra har brakt TBF i kontakt med hartmansstarr flere ganger.

Så var den der altså likevel, klokkesøta, helt ute ved breddene av Bandak. På sørsida av odden i et område hvor Tokke kommune har "fiffet opp" et engområde til status friareal, med spisegrupper av benker og bord, sto den i lavvokst grasvegetasjon. Vi ble så begeistret at vi rent glemte å telle, plukket med et belegg til Finn W. og forlot stedet i glede, helt uten tanke på regnværet. Kan det ha vært 50 eksemplarer som øynene våre falt på? Og enda var området så stort at det ratt kan ha vært mange hundre lukkede blomsterklokker. Vi bare glemte oss rett og slett!

Men til neste år...eller et annet! Da er vi der igjen, med tid, fotoapparat og yr forventning.



Klokkesøte.  
Ill.: Lid, Norsk flora.)

## BRYOLOGIENS STORA NAMN. I

### Johan Hedwig - mossornas Linnaeus.

Av Harry Andersson.

Tideräkningar har sina utgångspunkter fastlagda genom edikt (påbud) eller konventioner (överenskommelser). Utgångspunkter för tideräkningar förknippas med någon verklig eller förment historisk händelse, t. ex. Roms grundläggning, Kristi födelse, Mohammeds flykt til Medina.

Den moderna tideräkningen infördes i Sverige år 1753. Detta år är ett märkesår även i andra avseenden. Då utkom nämligen Carl Linnaei **SPECIES PLANTARUM**, det verk, från vilket den vedertagna namngivningen (nomenklaturen) utgår, när det gäller att fastställa internationella (latinska) namn på fanerogamer, ormbunksväxter, levermossor (Hepaticae) och vitmossor (Sphagnales). Växter, som ej finns upptagna i **SPECIES PLANTARUM**, erhåller det namn, varunder de först beskrevs efter år 1753. Äldre namn (före 1753) är ej giltiga.

Om ovannämnda växtgruppers nomenklatur kan sägas nollställas till år 1753, finns det för bladmossorna ett motsvarande årtall, nämligen 1801. Detta år utkom postumt **Johan Hedwigs SPECIES MUSCORUM FRONDOSORUM**.

Den III. internationella botaniska kongressen fastslog i Bryssel den 17 maj 1910 följande:

*"Utgångspunkt för levermossors och vitmossors nomenklatur fastställs till 1753. Övriga mossor skall ha som utgångspunkt Hedwig, Species muscorum 1801."*

En senare kongress (Montreal 1959) fastställde utgångspunkten för bladmossors nomenklatur till den **1. jan 1801**, så att alla bryologiska verk, som utgavs hela detta år, kom att inräknas vid normeringen av navn.

Fastän **SPECIES MUSCORUM** varken i omfattning eller i framtida betydelse kan

jämföras med Linnaei **SPECIES PLANTARUM**, utgör verket den främsta bryologiska namnkällan genom tiderna. Det känns därför motiverat att nedan göra en kort sammanfattning av den främsta mossauktorns levnadshistoria.

**JOHANNES HEDWIG** föddes den 10. dec. 1730 i Brasov, en stad i Transsylvanska bergen i nuvarande Rumänien. Hans fader hette **JAKOB HEDWIG** och uppges ha haft ett borgerligt yrke. Sonen Johannes ägnade sig i sin barndom bl.a. åt att odla olika arter av speciellt småblommiga växter. Efter faderns död i 1746 förlades Johannes' gymnasieutbildning till Wien och senare till Bratislava och Zittau. År 1752 började han studera medicin, filosofi och matematik vid universitetet i Leipzig. För att förbättra sin ekonomi tog (och erbjöds) han anställning i botaniska trädgården, där han ägnade sig åt bestämning och etikettering av växter. Sin magisterexamen avlade han 1756 och efter ytterligare tre år blev han medicine doktor.

Efter studierna flyttade Johan Hedwig till Chemnitz, där han öppnade läkarpraktik. Trots att han var mycket upptagen av sitt arbete och av familjebestyr, ägnade han sig intensivt åt insamling och odling av många slags växter. I och med att han skaffade sig ett mikroskop, kom hans intresse att riktas mot mossorna och deras fortplantning. Han studerade **antheridier** och var den förste som beskrev **antherozoider** (mossornas sädceller). Dessa tolkades som hanliga fortplantningsceller. Av denna upptäckt slöt han sig till att sporkapseln kunde motsvara fanerogamers frukter. Linné hade förfäktat att kapseln motsvarade ståndare.

Vid 40 års ålder tog Hedwig lektioner i teckning och blev med tiden en mycket skicklig egen illustratör. År 1781 flyttade han med sin stora familje tillbaka till

Leipzig. Två år senare utgav han en bestämningsnyckel till mossornas släkten. Denna nyckel blev allmänt känd och publiceringen blev startsignalen för ett intensifierat studium av kryptogamer världen över. Ett av akademien i Petersburg uppsatt pris tilldelades Johan Hedwig för dennes ingående beskrivning av befruktning och fortplantning hos alger, svampar, mossor og ormbunksväxter.

Så småningom erhöll han et allmänt erkännande. Som professor i medicin och senare i botanik samlade han kring sig en krets av lärjungar, som senare utvecklade hans arbeten. Samtidens stora män, däribland Goethe, vallfärdade till Hedwigs institution. I många avseenden gestaltade sig Hedwigs liv som en parallell til Linnés. Hedwig drabbades emellertid av svår familjtragic. Av hans stora barnaskara, nio barn i första äktenskapet och sex i andra, överlevde sex barn från första äktenskapet och inget(!) från det andra. För att försöka glömma de personliga olyckorna ökade Hedwig arbetstakten mot slutet av sitt liv. Hans hälsa avtog emellertid og den 7 februar 1799 avled bryologiens fader, 69 år gammal.

Hedwigs oavslutade SPECIES MUSCORUM publicerades av hans lärjunge och efterträdare CHR. FRIEDRICH SCHWAEGRICHIN (levd 1775 - 1853). I verket ingår en introduktion och en icke obetydlig del av slutet, som författats av Schwaegrichin. Denne bifogade dessutom ett appendix, som innehöll en biografi over Hedwig, en bibliografi över Hedwigs skrifter samt Hedwigs principper for klassificeringsprinciper och terminologi enligt kvarlämnade anteckningar. Under Hedwigs navn utgav Schwaegrichin under en följd av år fram till 1842 inte mindre än tolv supplement till SPECIES MUSCORUM. Genom detta publiceringssätt har Hedwigs lärjunge icke fått det bryologiska eftermäle som han förtjänar.

I SPECIES MUSCORUM finns endast 35 släkten uppställda. Det ringa antalet beror på att Hedwig hade ett mycket brett släktbegrepp. I de 35 ursprungliga släktena ingår arter, som enligt modern taxonomi är uppdelade i ungefär 200 släkten. Grundläggande för Hedwigs indelning av mosssläkten var utformningen av peristom og antheridier.

Typifieringen (d.v.s. fastläggandet av ett artbeskrivningsexemplar) av de av Hedwig uppställda arterna har varit problematisk. Av det stora Hedwigs - Schwaegrichin - herbariet återstår endast c:a 1200 ark, som förvaras i Geneve.

Minnets av den stora banbrytaren inom bryologien har bevarats på mångahanda sätt. Tidskrifterna *Hedwigia* och *Nova Hedwigia* samt ett stort antal dedikationer av kända verk - och framför allt de bryologiska släkt- och familjenamnen *Hedwigia* och *Hedwigiaceae* är verbala evighetsblommor til Johan Hedwigs minne.

Källa: P.A.Florschütz: Introduction to Hedwig's "Species muscorum". Utrecht 1960.

\* Ann. Namnformen Linnaeus användes för tiden fram til 1761, det år då han adlades. Därefter användes namnformen Linné.

Johannes Hedwig var födelsenamnet. I Tyskland och som föföfattarnamn använde Hedwig det kortare Johan.



Flettemose, *Hypnum cupressiforme*, har fått sitt navn fastsatt av Hedwig.  
(Ill.: R.Nordhagen, Våre ville planter.)

# LITT OM SØSTER-MARIHAND, *DACTYLORHIZA SAMBUCINA*, I FYRESDAL.

Av Roger Halvorsen.

## Et brev fra John Lie Berge i Fyresdal til prof. Knut Fægri i Bergen.

I 1989 fikk jeg et brev fra prof. Anders Danielsen som inneholdt et brev til prof. Knut Fægri fra John Lie Berge i Fyresdal. Brevet var datert 14. mars, 1970, og inneholdt opplysninger om søstermarihand, *Dactylorhiza sambucina*, i Fyresdal. Lie Berge ønsket at det ble skrevet om dette i "Naturen" hvor Fægri i en lang periode satt som redaktør. Nå kom det aldri noe på trykk om dette i "Naturen". Anders Danielsen opplyser i brev at Fægri ba han om å oversende Lie Berges brev hit, og han antyder at dette stoffet måtte kunne brukes i Listera.

Jeg har vært i kontakt med avdøde Lie Berges familie og har fått tillatelse til å bruke stoffet i et nummer av Listera.

Vedlagt Lie Berges brev ligger følgende oppsett til artikkel:

### *Orchis sambucina* - Søstermarihand.

*Søstermarihand er ein av våre sjeldne orkidéer. Ein av vekseplassane er Fyresdal. Eg bur i Fyresdal og kjenner til fem lokale vekseplassar her. Våren 1969 sette eg meg føre å sjå over desse plassane for om mogleg å registrere tilhøvet mellom planterikdom og forandringar i veksttilhøva.*

*På lokalitet I hadde prof. dr. N. Wille funne *Orchis sambucina* i 1908 (oppl. B. Taraldlien i Fyresdalboka). Lokaliteten er ein støy l ca. 600 m.o.h. Støylen er no heilt tilgrodd med finnskjegg (*Nardus stricta*), og sauene beiter på dei gamle slåtene. Eg fann ikkje planta, og lok. var*

Fyresdal, 14.mars 1970.

Herr

Prof. dr. Knut Fægri.

Vedlagt fylgjer eit oppset om søstermarihand (*O.sambucina*) Eg veit ikkje om det kunne ha interesse for "Naturen"s lesarar. Det er kanskje for spesielt. Elles kan De fritt redigera det og nytta det slik De vil. Eg legg og ved nokre fotos som eg tok av lokalitet V. Som De ser var det eit storslege syn med tusenvis av lysande orkideer. Eg legg og ved nærbilete frå lok. IV og V som kanskje kan ha interess

Eg vil samstundes nytte høvet til å takke Dykk for verket Norges Planter som eg har stor glede av .

Helsing.

*John Lie Berge*  
John Lie Berge

Kopi av brevet fra John Lie Berge til Knut Fægri.

nok ikkje lengre skikka for. *O sambucina*.

På lokalitet II hadde eg sett fleire ekspl. for ca. 18 år sidan. Eg fann no 1. eksemplar av orkidéen heilt i ukanten av den gamle veksestaden. Gardbrukaren på staden fortalde at denne planta hadde vakse der i fleire år, men ikkje fleire enn ei. Han kjende ikkje namnet på planta. Hovedlokaliteten var no utlagt til gjødsla kulturbeite.

På lokalitet III hadde eg funne 1. ekspl. av orkidéen for ca. 30 år sidan. Eg fann der også no 1. eksemplar som voks ca. 300 m frå den gamle veksestaden. Veksttilhøva på staden fann eg ubrigda. Lokaliteten er utjordet på nedlagt gardsbruk.

Lokalitet IV ligg på typisk skredjord oppunder eit høgt fjell og er vanskeleg å kome til (ca. 380 m.o.h.). Der voks orkidéen som før registrert for ca. 15 år sidan. På veksestaden talde eg opp 70 blomstrande planter.

Lokalitet V visa eit interessant bilete av forandring i veksttilhøva. For 14 år sidan merka eg meg her fleire eksemplar av orkidéen i skrapjordet ved ein gard. Optimal veksttilhøve hadde ført til ein veldig auke i plantetalet - spreidd over eit større område enn før - (ca. 5-4 dekar). Garden er no nedlagt, og skrapjordet er delvis inngjerd og tilplanta med granplanter-, dels vert det nytta til sauebeite tidleg vår og sein haust. Det var no ein kjempehage med blømande orkidéer. Lokaliteten ligg ca. 440 m.o.h.

Ein må vere merksam på at orkidéene er vare planter som har det med å bli borte og dukke opp att. Eg tykkjer likevel at tilhøva på desse fem vekseplassane visar tydeleg korleis vi menneske kan påverka og omforma naturen når det gjeld plantene. På lok I og lok II har disponeringar av menneske ført til redusering og utøying av orkidéen. På lokalitet V hadde menneske-påverknad ført til optimale tilhøve. I neste omgang vil orkidéen på lok. V gå svært attende når granplantene veks til.

Ein kan gå ut fra at menneska vil verka meir og meir på naturtilhøva. Mennesket er og ei "naturkraft" som er svært vanskeleg å vurdere og på førehand rekna ut verknaden av. Vi lyt freista å verna dei sjeldne plantene så godt råd. Vi burde setja inn med ekstra opplysningsarbeid i skulane. Fredinga av skikka lokalitetar må verta meir spreidd over heile landet.

Fyresdal, 14. mars 1970

Helsing

John Lie Berge  
(sign.)

#### Et særtrykk om norske finnesteder for søstermarihand.

I samme brev fra Anders Danielsen ligger også et interessant særtrykk: "Norske finnesteder for *Orchis sambucina*" av Håkon Robak. Særtrykket er hentet fra Nytt Magazin for Naturvidenskapene, B.81, Oslo 1940.

Robak har her en oppsummering av tidligere finnesteder i Norge, bl.a. Taraldliens funn fra Fyresdal. Han skriver også om funn i Kragerøområdet, om et større funn i Rajeområdet på Skrim og et funn fra Bentsrød i Sandefjord. Han hadde selv fått se søstermarihand for første gang da Halvdan Rui hadde lagt fram eksemplarer fra Rajelokaliteten, og han forteller videre: "Synet av de eksemplar som ble framlagt på overnevnte møte brakte fram i min hukommelse et orkidéfunn jeg gjorde for flere år siden. 3. juni 1925 fant jeg ved Rjukan en *Orchis*-art som i alt vesentlig stemte med Blytts beskrivelse av *O. sambucina*. Jeg kjente ikke dengang arten av selvsyn og fant en forekomst på dette sted såpass usannsynlig at eksemplarene foreløpig under tvil ble gitt et annet navn.

....

I fjor ble eksemplarene igjen tatt fram og

etter Lidmans flora bestemt til *O. sambucina*."

Robak beskriver så dette funnstedet, en liten voll 8-900 m.o.h. langs en sti opp fra Veset gård i Vestfjorddalen. Han forteller videre at han fant en ny lokalitet, 900 m.o.h. ved Hedlandssetra, 3 å 4 km lenger øst.

Robaks konklusjon er ellers litt interessant. Han skriver:

"Etter de funn som er gjort hittil, kan en vente å finne *O. sambucina* innenfor et område som omfatter omtrent hele Telemark, søndre del av Buskerud og tilgrensende strøk av Vestfold. Etter all sannsynlighet vil det lønne seg best å søke etter den på forholdsvis høytliggende lokaliteter, kanskje aller helst i subalpine strøk. Det forekommer meg nemlig særdeles trolig at

mange voksesteder i såpass store høyder har unngått oppmerksomheten, fordi det sjelden foregår noen utstrakt botanisering til fjells på den tid da *O. sambucina* blomstrer. I fjellet vil dette hos oss åpenbart si første halvdel av juni, med andre ord når de fleste reisende botanikere har sine ferier. Funn av planten i fjellstrøkene blir på denne måten mer eller mindre tilfeldige.

En kan bare applaudere! Nå "glemte" riktignok Hobak å ta med Aust-Agder, men alt hva han ellers har pekt på, ser ut til å ha slått til, ja, nesten til gangs. Søstermarihand er som kjent blitt funnet i store bestander og på langt over 100 lokaliteter bare i Telemark, og den har som vel kjent for de fleste, fått æren av å bli Telemarks fylkesblomst.



Søstermarihand, *Dactylorhiza sambucina*, tegnet av Kjell Thowsen.

## RIPILEN

eller

### MØTE MED DEILIGE SMÅTROLL.

Av Anders Danielsen.

Jeg hadde kjent de små skautrolla i mer enn 50 år, men aldri møtt disse skapningene skikkelig før i Telemark i 1974. Kom ikke og si at det ikke finnes troll i planteriket. Når du kanskje har lett forgjeves etter dem i dyrebøker, tyr du til plantebøker, f.eks. en real norsk flora. Da kan du ha større hell med deg. Småtroll er forresten nesten ubeskrivelige.

Hva førte så til dette møtet? Jo - det norske flora-atlaset. Det har ligget mitt hjerte nær i alle fall siden 1947, eksamensåret mitt i botanikk. Allerede professor Jens Holmboe hadde jobbet målbevisst med dette atlaset og så fram til det med forventning, men han døde som 63-åring i 1943. Så kom da endelig i 1950 tippepengene inn i bildet. Stipendiatene Jon Kaasa og Finn Wischmann kunne jobbe på heltid i mange år med Prosjekt Flora-atlas. De botaniske museumskonservatorene - og en

lang rekke amatørbotanikere - fikk dermed en ekstra meningsfylt sommertilværelse når de oppsøkte dårlig eller ikke undersøkte strøk. Vi "samlet prikker" til plantekartene. Vanlige arter kom også i søkelyset.

Dette førte til at jeg ville saumfare Tokke litt nærmere en sommer. Litt flora var kjent fra før, f.eks. i Dalen og Eidsborgkleivene, men mye var ennå ukjent. Derfor førtes min vei og mine skritt en vakker dag til Ripilen. Hva er så Ripilen? Etter matrikkelen og Norske Gaardnavne er det gnr. 33 i Mo, nå Tokke. Navnet kommer av ripel eller repel som betyr en remse eller strimmel. Ripilen er en fjellgard som nedenfra avtegner seg som et smalt belte i skogen på et slakere parti i lia. Garden er i virkeligheten ikke særlig smal, det bare ser slik ut nede fra bygda.



RIPILEN. Tegning av Reidar Fritzvold.

Jeg møtte Ripilen som en spøkelsesgard, et lite norsk sidestykke til nordamerikanske "ghost towns". Disse hadde vært levende under gullrushet i Det ville vesten. Ripilen var nok ingen gullgrube, bare en einbølt norsk gard, langt fra folk. Om Ripilen manglet gull, hadde den i alle fall grønne skoger. Granskoger av beste slaget.

Garden er forlengst fraflytta. I tunet med alt i alt et halvt sneis hus griner tomme vinduer mot deg. Men heldigvis - alle glassrutene er heile. Ingen pøbel har funnet fram til Ripilen. Den hviler i fred. Kanskje er det skautrolla som passer på. Hva heter de? Jo, rett og slett småtveblad, *Listera cordata*. I myriader, uten overdrivelse i tusenvis av eksemplarer, stakk de smålatne men vakre plantene sine orkideblomster opp gjennom mosemattene hin sommerdag. Ingen steder sto de tett, men fantes over store arealer i den litt glisne, vakre granskogen. Lia ser ut som et maleri av Henrik Sørensen. Bare det at naturen overgår maleren.

Botanikeren ser vel oftest det store i det små. F.eks. i et tveblad. Småtveblad omtales i Lids flora som en "liten og lite synleg plante". Vel - du skal helst kjenne litt av

dens økologi, føle på deg hvor planten bør stå, saumfare bakken, bøye deg ned, se etter en desimeterhøy plante med to hjerteformede blad og en liten klase med orsmå grønne eller brune blomster øverst. Du blir glad når du oppdager småtrollet. Snart ser du mange flere. Snart er dere blitt godvenner.

Lykkelige de som kan slutte seg til vennekretsen.



Småtveblad, *Listera cordata*.

Tegning: Roger Halvorsen.

## NYE SOPPFUNN I TELEMARKE 1994:

Det har vært et formidabelt soppår i år! Etter en tørr sommer med etterfølgende regn i mengder ble det "mat" til mange soppstultne. Blant all matsoppen ble det også funnet spesielt to arter som er litt spennende i den forstand at de er omtalt i *Listera* tidligere.

På Mule Varde i Porsgrunn ble det funnet to piggsopparter som ikke hører til de vanligste vi treffer på, -eller blir de bare oversett?

Den første arten er en sølvpiggeart, *Phellogen*, som dessverre var ganske råttent. Gro

Gulden antyder i brev at det kan dreie seg om svarthvit sølvpigge, *P. melaleucus*. Denne er sikkert rapportert fra tre tidligere funn i vårt fylke. (Se E.W. Hanssen, *Listera* 1990.)

Funnet ble gjort i en eikeallé hvor den vokste sammen med:

Beltebrunpigge, *Hydnellum concrescens*, som er omtalt av E.W. Hanssen i *Listera* 1989. Hanssen oppgir at arten kun er funnet på tre steder i Telemark. Beltebrunpigge ser ut til å foretrekke løvskog, og også på Mule Varde ble den altså funnet under eik.



## SKAL VI "HJELPE" NATUREN?

Av Karl S. Eriksen.

Under en tur til Trollheimen for et par år siden ble vi, Petter og jeg, gjort oppmerksom på en, etter sigende, rikelig lokalitet av svartkurle, *Nigritella nigra*, med god stedsbeskrivelse. Etter grundig leting oppdaget vi 5 - fem - eksemplarer blant høyt gress og busker. Turen gikk videre til Glåmos/Brekken der vi besøkte den "restaurerte" forekomsten av sibirstjerne som for noen år siden var i ferd med å dø helt ut.

Sibirstjerne ble først påvist i 1897 av Thekla Resvoll og senere funnet flere steder på nordsiden av Aursundsjøen. Etter reguleringen i 1923 ble middelvannstanden hevet og de fleste lokalitetene forsvant. Dersom ikke folk fra gården Sakrisvold i 1970 hadde tatt saken i egne hender, ville også den siste forekomsten ha forsvunnet. De siste rester ble flyttet høyere opp på stranden som ble foret med sten for å hindre utrasing. I dag er der en livskraftig bestand med 500 - 1000 individer. I 1915 ble sibirstjernen artsfredet på grunn av "overbeskatning" fra botanikere! I dag befinner den seg innenfor landets minste naturreservat, ca. 6 x 2,5 m, med Jorunn Sakridsvoll som "oppsynsmann". Det finnes også andre eksempler på verneinteresse der sjeldne planter vokser på privat grunn. Eksempelvis strandtistel, *Eryngium maritimum*, på Jomfruland og dvergtistel, *Cirsium acaule*, og hvitmure, *Potentilla rupestris*, ved Oslo. På Stord ble storak, *Cladium mariscus*, reddet ved flytting av planten etter regulering av Tveitavatnet.

Altså -, bør vi sette inn ressurser for å redde både enkeltplanter og plantesamfunn som trues på grunn av endring av deres naturlige forutsetninger, enten det nå skjer ved "naturlig" utvikling eller ved menneskelige inngrep? Hva vil for eksempel skje med søstermarihand etter en del år? Planten har jo tilsynelatende hatt en

bemerkelsesverdig oppblomstring i Telemark de senere år.

## MELDING FRA KASSEREREN I NBF:

### GAMLE BLYTTIAÅRGANGER.

Kassereren i hovedforeningen, Arvid Werner, opplyser at de av foreningens medlemmer som ønsker det, kan få kjøpt gamle årganger av Blyttia.

Blyttia kom ut første gang i 1943, og NBF sitter på mange gamle årganger.

Det er fortsatt mulig å skaffe seg Blyttia komplett, noe som vil komme på rundt 1200.- kr. Det er også mulig å kjøpe enkelthefter eller årganger.

Dersom du er interessert, kan du ta kontakt med kassereren:

Adr.: Munkerudåsen 9, 1165 OSLO.

### SØSTERMARIHANDforts. fra s.33.

De største forekomstene av søstermarihand finnes på slåtteenger. Disse må betegnes som sekundærlokaliteter. Primært har arten funnet sin biotop på hyller under bratte skrenter og sva der tilgangen av sollys og fuktighet har vært passe. Det var derfor spesielt artig at funnstedet i Fyresdal var en primærlokalitet.

TBF kommer til å følge opp dette funnstedet i årene som kommer, og forhåpentligvis også granske tilsvarende primærlokaliteter i området som er fullt av bratte skrenter og sva. Kanskje kan dette bidra til at vi greier å finne svar på noen av de spørsmålene som henger i lufta.

Spennende skal det i alle fall bli!

## Kviteseid gamle kyrkje

Av John Skarprud.

Kviteseid gamle kyrkje er ei steinkyrkje bygd i romansk stil og vigsla til St.Olav. M.B.Landstad, som var sokneprest i Kviteseid, skreiv i hyllingsdiktet "Hvideseid": "På Vangen der reiste de Kirken av Sten, den første i Telernes Dale." Ho er i alle høve ei av dei eldste kyrkjene, i aldersklasse med steinkyrkjene i Bø og Seljord.

Aanund Olsnes skriv i tredje bindet av Kviteseid Bygdesoge at etter det moderne kunsthistorikarar har funne ut, må byggetida tidfestast til perioden 1150-1200. Ei årsak til denne tidfestinga skal vera at dei fint avtrappa steinprofilane i inngangsportalen syner ei romansk stilform så langt utvikla at kyrkja ikkje godt kan vera bygd før 1150. Denne stilforma kom til Noreg med engelske handverkarar som bygde domkyrkja i Stavanger. Det ligg då nær å tenkje at steinmesteren i Kviteseidkyrkja vart henta i Stavanger. Over portalen er ein furuplank med drakemotiv. I døra er ein fint smidd ring. Segna seier at når den er avsliten er det slutt på verda.

Tidfestinga av kyrkja er vel ikkje sikrere enn at 800-års jubileet, som blei feira i 1957, kan ha vore rett plassera, meiner Olsnes. Det er også hevda at den etter måten seine byggetida gjev grunn til å tru at kyrkja er reist til avløyning for ei eldre trekyrkje, gjerne på same tufta. Somme tenker seg at før det kan det ha stått eit gudehov her. Dette kan berre avgjerast gjennom arkeologiske granskningar på line med dei som nyleg er gjennomførde i og kring gamlekyrkja i Bø.

Murane i gamlekyrkja i Kviteseid er ein og ein halv meter tjukke. Likevel er det teikn til at noko av gavlane og kvelven i

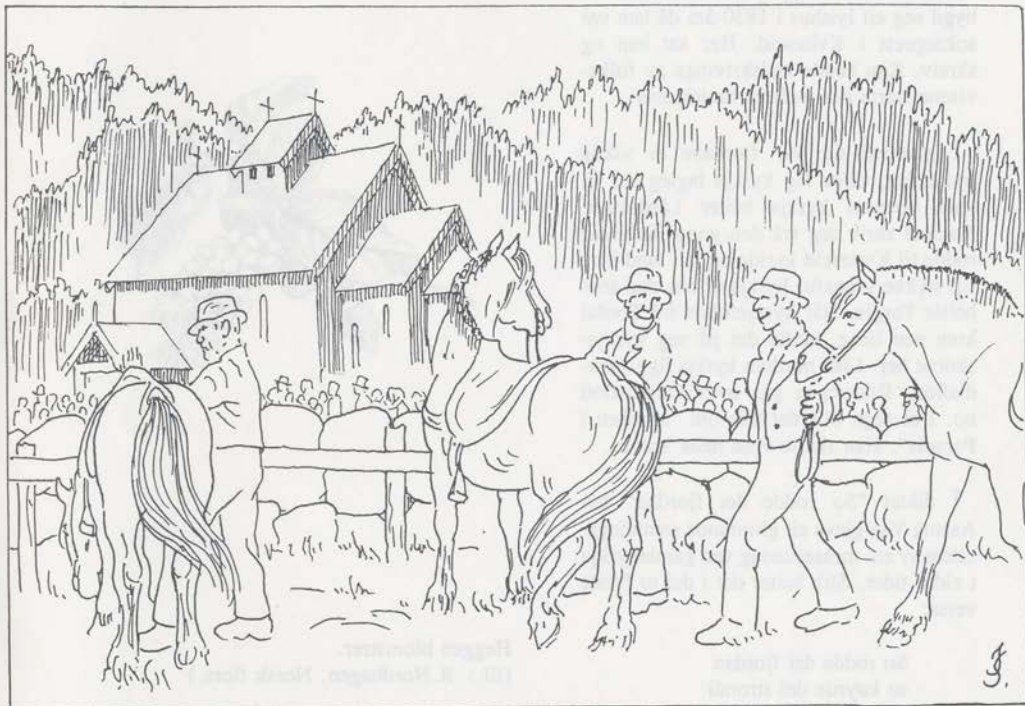
apsis har ramla ned ein gong. I visitasboka til bispen Jens Nilsson er det nemnt at det var mura opp att då han var på visitasferd her i 1595. Kyrkja er bygd i retning aust-vest og med inngangsportalen på sørsida etter gammal skikk.

Sakførar J.M.Lund skreiv i 1785 om dei to såkalla "brødsteinane" på Kvålset i Brunkeberg: "De vare dannede som Suurbød." Dei var akta så "at de ei allene maatte ligge i Høisædet med reen Halm under, men de bleve endog bestandig toede i Kierne-Melk, og i Julehøitiden overstænkede med friskt Øl."

I boka "Husgudar i Noreg" skriv Rikard Berge om heilage steinar: "I songhuse i Kviteseid gamle kyrkje ligg der ein stein av blaagraa syenit, isprengd med tri brune stripur tvert yvi, so steinen liknar eit brød. De er ikkje omoglegt anna de er ein slik offerstein." Steinen ligg der den dag i dag. Han blir også kalla tårestein og skal ha lækjande kraft, for han sveittar, og denne sveitten gjev helsebot til dei sjuke. Det heiter også at det berre er ein gong i året at dette gjeld, og det er jonsoknatta.

Korhimlinga i gamlekyrkja er delt i 20 felt med rankedekorasjonar. Øystein Vesaaas meiner at desse og like eins veggpanela er måla av Thomas Blixius i 1714. Altertavla er frå 1432 og er delt i to delar, nattverden og krossfestinga. Her er også ei eldgammal offerskål frå mellomalderen. I koret heng 11 bilete av dei fyrste Oldenburgkongane. Det var gåve frå sokneprest Hans Jacob Block som døyddi i 1754.

I 1929 vart kyrkja restaurert. Den gråkvite kalken som dekte veggene inne i seinare tider vart teken vekk så dei gamle dekorasjonane kom fram att. På same tid vart det funne ei mengd graver under kyrkjegolvvet. Dei vart flytte ut på kyrkjegarden, men enno ligg det att nokre under



Messe-sundag i Kviteseid gamle kirke i eldre tid.  
Teikning av John Skaprud, Kviteseid.

under altaret. På kyrkjegarden skal mellom 60.000 og 70.000 menneske vera gravlagde gjennom tidene.

Kviteseid gard, som ligg like ved kyrkja, var prestegard fram til 1869. Då flytte soknepresten til garden Moen lenger nord i bygda. I hagen på den gamle prestegarden står ei veldig lind som blir kalla "Landstadlindi". Oppe i den fekk Landstad bygd seg eit lysthus i 1830-åra då han var sokneprest i Kviteseid. Her sat han og skreiv. Kan hende nedskrivninga av folkevisene starta her mellom lindelauret.

I gammal tid var fjordane ei viktig trafikkåre, difor låg kyrkja lagleg til. Ei bukt nordom kyrkja heiter Lårdølstoi. Namnet skriv seg frå den gong lårdølane rodde til Kviteseid kyrkje og la i land her. Eit stykke sunnafor kyrkja er ein stad som heiter Torgje. Når kyrkjefolket frå Tørdal kom ned liene, skifte dei på seg kyrkjeskorne her. Like nordom kyrkja ligg Paradisfloti. Riksvegen går over Paradisfloti no. I ei segn blir det tala om "munken i Paradis". Han skulle visst heite Tarald.

I diktet "So rodde dei fjordan" har Aslaug Vaa gjeve eit glimrande stemningsbilete av ein messesundag ved gamlekyrkja i eldre tider. Slik heiter det i dei to fyrste versa:

So rodde dei fjordan  
so køyrde dei strondi  
so reid dei lidan  
so vassa dei sundi

Og heggeliljune  
dubba i bakkan  
på kyrkjegolv-tiljune  
inn svinga stakkan

Dei neste sju versa gjev oss ei kosteleg, knapp og målande skildring av det som skjer i og kring og mellom dei som sit i

kyrkjestolane. I tiande og siste verset er folket kome ut att på kyrkjebakken. No er tida komen til å høyre nytt, treffe kjenningar og tenkje på heimtur.

Og sunnan og nordan  
dei helsa i hendan  
- So rodde dei fjordan  
- so køyrde dei strendan.



Heggen blomstrer.  
(Ill.: R.Nordhagen, Norsk flora.)

## TBF's emblem: *LISTERA CORDATA*, SMÅTVEBLAD:

Av Roger Halvorsen.

### HISTORIEN.

Historien bak valget av småtveblad, *Listera cordata*, som TBF's foreningsblomst og emblem er preget av tilfældigheter.

I et av de mange skriftene som er sendt ut til medlemmene i vår forening, ble tegningen av småtveblad i Knut Fægri's "Norges planter" tegnet av og brukt som illustrasjon. Tegningen er, etter hva jeg forstår, laget av Henning Anthon som har stått for de fleste illustrasjonene i Fægri's verk.

I en tid med stigende interesse for naturen ble det laget et felles introduksjonsskriv for de tre naturforeningene i Telemark. Dette ble gitt ut til folk en kunne anta hadde en viss interesse av å bli medlem i en eller flere av disse foreningene. Både ornitologene, NOF avd. Telemark, og geologene, Telemark geologiforening, hadde sine symboler, mens TBF sto uten et slikt. For å bøte på dette i introduksjonsskrivet tok initiativtakeren, Øyvind Skauli, og sakset kopien av den lille barskogsorkideen og plasserte den ved siden av de to andre emblemene.

Siden ble den hengende ved TBF's tur- og møteinnkallinger inntil det på årsmøtet i 1982 ble fremmet forslag om å bruke småtveblad som det offisielle emblemet for TBF. Forslaget ble vedtatt, og seinere tegnet Kjell Thowsen om emblemet som nå ble både ryddigere og klarere i formen. Det er hans tegning som i dag pryder alle TBF's utsendelser.

### EN BESKJEDEN BARSKOGSORKIDÉ.

Rolf Nordhagen beskriver småtveblad

som både liten og beskjedne i farge, og han forteller videre det vi nesten alle vet i dag: at småtveblad vokser bortgjemt og nærmest blir oversett i vår flora.

Knut Fægri skriver at den er en av våre spinkleste og mest ubetydelige orkidéer, og sant er det. I så måte sto blomsten godt til TBF's aktivitet og størrelse i starten, men i dag kan en vel si at den lille ubetydelig-heten TBF har vokst seg stor og aktiv og kanskje burde bytte småtvebladet med artens nære slektning stortveblad, *Listera ovata*. Men vi har lært å bli glad i den lille "herteknuseren". Ja, *cordata* betyr sogar "herteformet", og herteformet er kanskje vårt forhold til den blitt.

Småtveblad er liten og spinkel og vokser særlig i myke mosetepper i skyggefull skog. Den foretrekker granskogen, men den går også opp i fjellbjørkeskogen. I Vågslid i Vinje har jeg støtt på arten som ørsmå stabeiser i lyngdekket godt over 1000 m.o.h. som er nær høydegrens for arten i Norge. Lid angir høydegrens å være 1100 m.

Småtveblad går også noen steder ut på åpent myrlende og er så avgjort ingen kalkkrevende art.

### VANLIG OVER DET MESTE AV LANDET.

Småtvebladet skal være vanlig over det meste av landet vårt unntatt i de ytre kyststrøka på Vestlandet.

De to små motsatt stilte bladene som har gitt arten navn, er ca. to centimeter breie

og er mer eller mindre tydelig hjerteforma. Blomsterklasen er kort med få, meget små og spinkle blomster. Fargen på disse kan variere litt, men stort sett går fargene i brungrønt eller grønfiolett. Stengelen er tynn og sprø og er glatt med en grønn eller rødlig farge.

Knut Fægri skriver at selv om den er en av den nordiske nåleskogens mest karakteristiske planter, sammen med vintergrønn og linnea, er den så liten og ubetydelig at den aldri har fått den samme populariteten som sin større slektning, stortvebladet. "-bortsett fra i TBF!" kan han føye til i neste utgave.

#### UTBREDELSEN AV SMÅTVEBLAD I TELEMARKE.

Den blir regnet som vanlig i Norge som nevnt, bortsett fra på Vestlandet. I Danmark er det få voksesteder som passer for denne lille orkidéen. I den nyeste utgaven av Johannes Lids blå flora angis den å være vanlig også i Sverige og Finland. Den skal være såkalt sirkumpolar, d.v.s. at den er funnet over store deler av de nordlige områdene i Asia og Amerika, på Grønland og i Europa hvor den forøvrig går helt ned til Middelhavskysten.

Jeg har forsøkt å sette opp et utbredelseskart over de funnstedene i Telemark vi har kunnet skaffe til veie. Her har jeg fått god hjelp av Finn Wischmann og Ole Petter Eriksen.

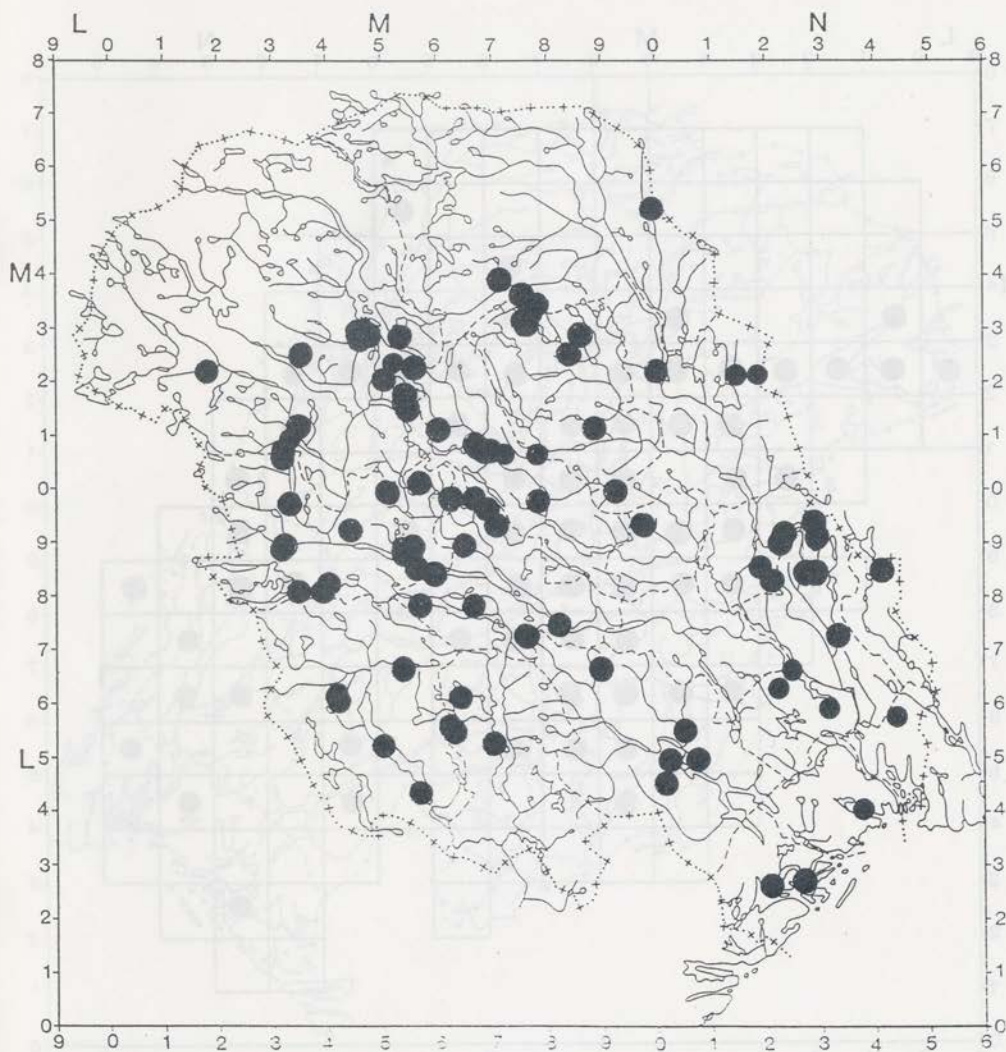
Det er svært sannsynlig at utbredelseskartet er meget mangelfullt og at det foreligger mye mer materiale ved flere av de botaniske institusjonene. Dessuten er utbredelsen neppe så glissen som det vil framgå av kartet. Flere av våre ekskursjoner har gitt mange nye funn, og Raulandsturen for noen år siden viste oss f.eks. at i et tilfeldig valgt område lå lokalitetene tett. Siden størsteparten av

fylket kan by på massevis av egnede voksesteder, burde et utbredelseskart over Telemark ganske fort bli helt fullt av svarte prikker etterhvert som antall botanikere får besøkt nye områder. Utbredelseskartet gir derfor trolig et bedre bilde av utbredelsen av botanikere enn av utbredelsen av småtveblad. Vi tar gjerne imot meldinger om nye funn av *Listera cordata*.

Jeg har også laget et kart med tikilometers ruter og merket av de rutene hvor småtveblad er funnet. Det gir et noe annet bilde av utbredelsen, men tendensen er likevel ganske klar. Det er særlig i de vestre delene av fylket at funnsteder er registrert. Det framgår klart av kartene at særlig Grenlandsområdet er dårlig representert. Høyeste funnsted som jeg kjenner i fylket, finnes i Vinje: Vågslid, nordsida av Leirtjørnuten, ca. 1050 m.o.h.



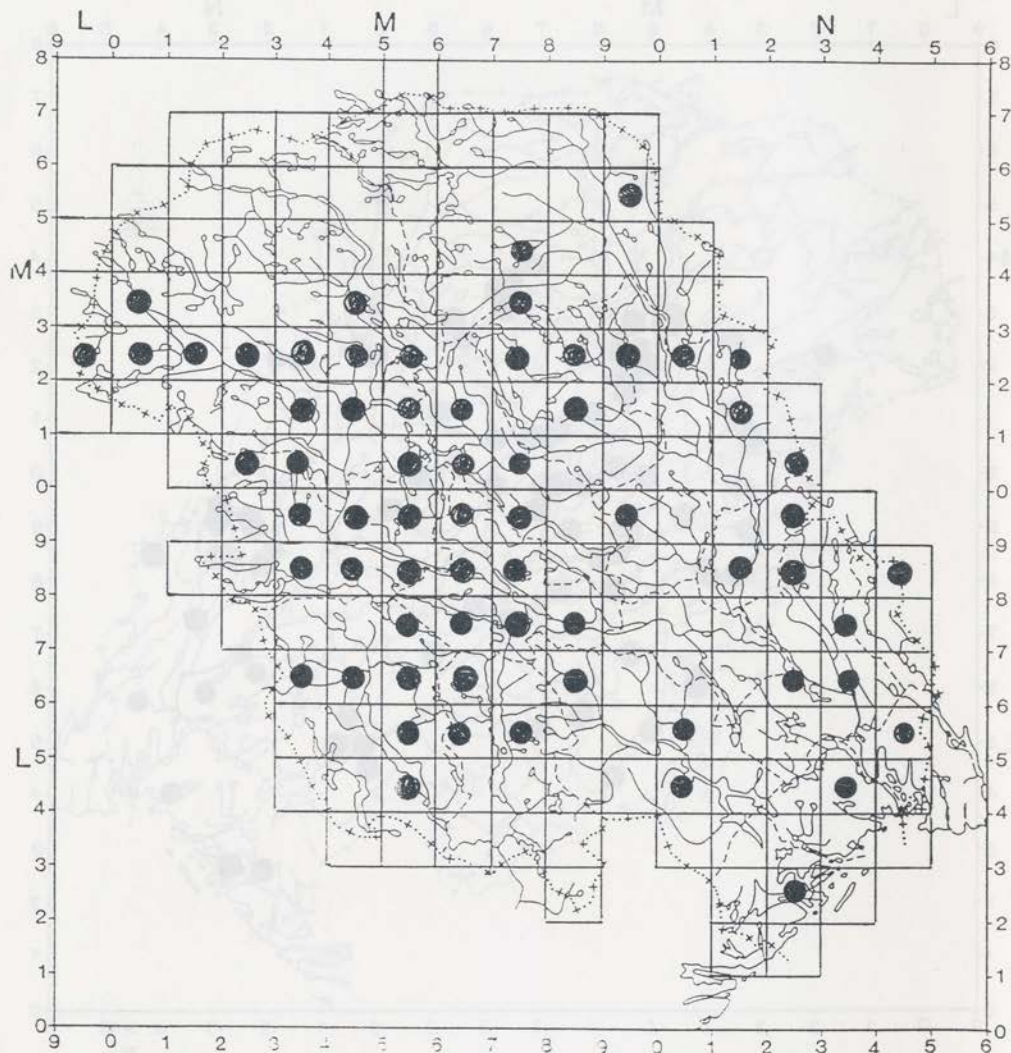
Småtveblad.  
Foto: Roger Halvorsen.



Utbredelsen av småtveblad, *Listera cordata*, i Telemark.

Kartet er mangelfullt fordi mange av lokalitetene som er satt av på krysslister, er så unøyaktig nedtegnet med navn eller koordinater at det er nærmest umulig å få dem plassert. Flere funnsteder er angitt med navn fra gamle kart.

Det er dessuten svært sannsynlig at mange lokaliteter ikke er kommet med p.g.a. botanikerne anser den for så vanlig at arten ikke blir registrert.



Utbredelsen av småtveblad, *Listera cordata*, vist på kart med 10 km-ruter. Her får man inntrykk av en annen og jevnere utbredelse, og her er funn som i krysslister er angitt med 10 km-ruter kommet med.



# RØD SØSTERMARIHAND, *DACTYLORHIZA SAMBUCINA*, I TELEMARK?

Av Bjørn Erik Halvorsen.

Bakgrunnen for denne artikkelen er TBF's tur til Fyresdal 10.-12. juni 1994. Lørdag-ens utflukt gikk til Kleivgrend. Vi parkerte ved gården Li og gikk den gamle gårds-vegen inn til den fraflyttede gården Berg-land. Nordvest for Bergland stuper det bratte svæet på Lifjellet ned mot dalen. Under dette svæet er et urete område, og vi tok en tur opp i sonen mellom ura og svæet.

Dette er et rikt område med en rekke smale, grasbevokste berghyller. Ved disse hyllene kan man f.eks. finne bergfrue (*Saxifraga coryledon*), bergskrinneblom (*Arabis hirsuta*), hvitsoleie (*Ranunculus platanifolius*), fjellodnebregne (*Woodsia alpina*), taggbregne (*Polystichum lonchitis*) og olavsskjegg (*Asplenium septentrionale*). Men det finnes også en del søstermarihand (*Dactylorhiza sambucina*), og det var denne arten som spesielt fenget vår interesse denne gangen.

De fleste søstermarihendene var gule som ellers i Telemark, men en av plantene var annerledes ved at leppen var rødfarget på den innerste delen på en konsekvent, klart avgrenset måte. Rødfargen hadde mer innslag av fiolett en de røde søstermarihendene som vi har sett i Sverige.

Så spørsmålene og teoriene melder seg da: Er dette eksemplaret alene om å se slik ut i verden? Vil vi også kunne finne rent røde eksemplarer i dette området? Kan det være en hybrid? En bit av planten er brakt til Botanisk museum, og kanskje vil analyser her kunne gi svar i alle fall på det siste spørsmålet.

Søstermarihand er en art som finnes mange steder i Europa. Den kan opptre i både røde og gule utgaver. Det er relativt

flere gule utgaver enn røde, og enkelte områder utmerker seg ved at arten bare opptrer i gult. Eksempler på slike områder er enkelte lokaliteter i Italia og lokalitetene i Norge. Man kan også finne ulike mellomformer mellom den gule og den røde. Men vanligvis er det da den røde formen som har innslag av gult og ikke motsatt som i Fyresdal.

En nærstående art er *Dactylorhiza romana* som går under navnet "Romeo og Julie" i Norge. (Som en parallell: søstermarihand kalles **Adam och Eva** i Sverige). Den finnes i middelhavsområdet. Denne arten opptrer også med røde og gule eksemplarer men har smalere og mattere blad. Noen botanikere mener at **Romeo og Julie** er en underart av søstermarihand. Det finnes også mellomformer av *D. romana* og *D. sambucina*, men det er lite som tyder på at *D. romana* er deltaker i den nære slektstavla til Fyresdalutgaven.

Hovedutbredelsen av søstermarihand i Norge ligger primært i Telemark der den er funnet i nesten alle kommunene. Kjerneområdene ligger i Seljord, Kviteseid og Tokke, men det finnes også en rik forekomst ved kysten: Tåtøy i Kragerø. Høyeste funnsteder ligger i Tinn (Hjerdalen) og Tokke (Honsveigvann) hvor den begge steder går til 1000 m.o.h. Utenfor Telemark er den funnet i mindre bestander i Øvre Eiker, Kongsberg, Lardal, Tvedestrand og Bygland. Disse må på sett og vis betegnes som randområder til hovedutbredelsen i Telemark. Men, til nå, altså bare som gule eksemplarer.

(Fortsettelse s. 25.)

NYFUNN.  
NYE PLANTEFUNN I TELEMARKE 1994.

Av Roger Halvorsen.

Også 1994 er det blitt gjort en rekke fine nyfunn av karplanter i fylket vårt. Her følger et lite utvalg av disse funna:

**FALKBRENGE,**  
**POLYSTICHUM ACUELATUM (L.)**  
**ROTH.**

Falkbregne er blitt funnet på en ny lokalitet i Grønnåsen i Kragerø. Her ble det funnet tre tuer i et mørkt nord-sørgående skar parallelt med stien nordover fra Grønnåsen gård. Funnet ble gjort av botanikere fra Tøyen og Blindern i forbindelse med et floristikkurs for studenter. Falkbregne er fra før kjent fra tre lokaliteter i Telemark, hvorav en ligger noe høyere oppe i Grønnåsen. De øvrige to er fra Valberg i Kragerø og Versvik i Porsgrunn.



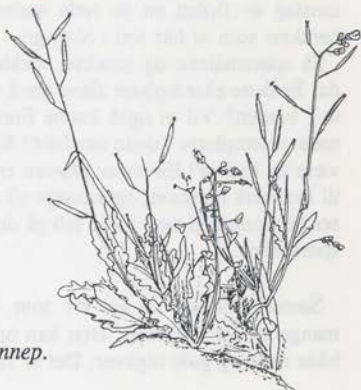
Falkbregne (t.v) og junkerbregne.  
(Ill.: Lid, Norsk flora.)

**JUNKERBREGNE,**  
**POLYSTICHUM BRAUNII**  
(Spenner) Fée.

Junkerbregne er funnet på en ny kystlokalitet i Bamble kommune. Petter Erikson fant den ved Gjørle like vest for Langesund. Her vokste den ganske skyggefullt ved en bekk. Junkerbregne er funnet på en rekke steder i øvre del av fylket, men forkomstene langs kysten er få og små.

**MURSENNEP,**  
**DIPLOTAXIS MURALIS (L.) DC.**

Mursennep er en plante som er sterkt knyttet til ballastfloraen. Den er tidligere kjent fra en rekke steder hvor det er tatt i land ballast, i første rekke i Kragerøområdet og langs Langesundsfjorden. Under NBF's hovedekskursjon i sommer ble arten funnet på en rekke nye lokaliteter og flere steder i store mengder. Særlig imponerte forekomstene ved tippene nedenfor



Mursennep.

Valberg. Her sto mursennep i tette bestander. Ellers ble den funnet bl.a. ved Barlandskilen flere steder. De nye funnstedene kan med rimelig grunn også knyttes til ballast.

**BERGFRUE,**  
**SAXIFRAGA COTYLEDON L.**

Bergfrue finnes på noen få lavlandslokaliteter i Telemark. Den er kjent fra Drangedal hvor den står i noen berg ned mot Toke, og lokaliteten i den bratte veggen ved Valberg i Kragerø er kjent fra gammelt av. I juli i år ble bergfrue registrert på en lavlandslokalitet i Aust-Agder: Sønleled i Risør kommune, ikke langt fra fylkesgrensa. Voksestedet er nordsida av Hasåsen, på ei stor blokk i ei ur på sørsida av Rv 351, ikke langt fra Hasdalsroa. Her sto 20-30 eksemplarer av bergfrue på toppen av blokka sammen med bl.a. blå rapp, *Poa galuca*, og rosenrot, *Rhodiola rosea* L. (syn. *Sedum rosea*). Voksestedet ligger ca. 35 m.o.h.



*Bergfrue.*  
(Ill.: Lid, Norsk flora.)

**BLÅBRINGEBÆR,**  
**RUBUS CAESIUS L.**

Blåbringe bær ble sist sommer funnet i Åsstranda i Porsgrunn av Anders Often og Tore Berg. Denne forekomsten kan være identisk med den som Dyring (1911) oppgir:

" - en strand ved Frier nær Versvik". Den er ellers kjent fra søskrånningen av Borgeåsen flere steder og fra Herregårdsstrand og Tveten i Porsgrunn. Blytt angir også blåbringe bær fra Langesund og Jomfruland. Blåbringe bær kjennes lett på de store hvite blomstene og trolig enda bedre på frukten. Frukten ligner på bjørnebær, men har tydelig "dogg" som gir dem en lys blå farge.

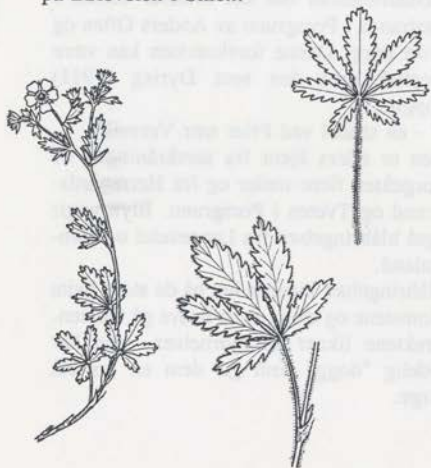


*Blåbringe bær.*  
(Ill.: Lid, Norsk flora.)

**RUSSEMURE,**  
**POTENTILLA INTERMEDIA 1.**

Russemure ble funnet i gatekanter på toppen av Theilerkleiva i Kragerø under TBF's hovedkursjon sist sommer. Russemure kjennes fra f.eks. norsk mure, *Potentilla norvegica*, ved at den har 5-kopla blad både nede og oppover stengelen. Fra tysk mure, *P.thyringiaca*, ved at den er langt mer opprett, og at tysk mure har 7-kopla blad i rosett nede.

Russemure er ikke av de vanligste ugrasartene, men er kjent bl.a. fra siloen på Bøleveien i Skien.



Russemure (t.v.), stormure (øverst t.h.) og tysk mure.

(Ill.: Lids Norsk flora.)

**STORMURE,**  
**POTENTILLA RECTA L.**

Stormure er en annen av de kritiske ugrasmurene. Den skilles fra russe- og norsk mure på at bladene oftest er mer enn 5-kopla. Fra tysk mure skiller den seg ved at blomstene har ca. 30 pollenbærere.

Stormure er blitt funnet på svaberg ved Sildevika i Bjønnes, Porsgrunn, hvor den har holdt seg i noen år.

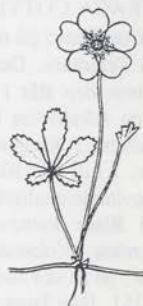
Stormure er gansk uvanlig, men den er fra før kjent bl.a. fra Øya i Brevik og fra Bølesiloen i Skien.

**KRYPMURE,**  
**POTENTILLA REPTANS L.**

Krypmure er en av de "hyggelige" ballastplantene som av og til blir funnet i forbindelse med gammel ballaststyrting. I Telemark er den kjent fra noen få steder i Kragerø-distriktet, bl.a. Valberg og Skåt-

øy. På Valberg er arten representert ved en fylt form på plenen ved hovedhuset.

Under hovedekskursjonen i Kragerø ble krypmure av "vanlig type" funnet langs stien nedenfor hovedhuset på Valberg. Dessuten ble den funnet nær brygga ved Berøy hovedgård på TBF's augustekskursjon hit.



Krypmure.  
(Ill.: Lids Norsk flora.)

**FORTIRILTUNGE,**  
**LOTUS PENDUNCULATUS Cav. (syn. L. uliginosus Schkuhr.)**

De siste åra har fortiriltunge dukket opp på en rekke nye lokaliteter langs veikanterne i søndre del av fylket. Særlig dukker arten opp i forbindelse med nye veianlegg, og det er rimelig å anta at arten følger med i en del frøblandinger som veivesenet bruker når veiskråninger og trafikkøyer sås til.

Nye funnsteder er veikanter ved Eidanger jbst. i Porsgrunn, langs "nyveien" mellom Stathelle og Langesund, og flere steder langs veien på vestsida av elva mellom Porsgrunn og Skien.

Arten er tidligere kjent fra Brevik jernbanestasjon og fra Drangedal.

**ASKERSTORKENEbb,**  
**GERANIUM PYRENAICUM Burm.fil.**

Askerstorkenebb blir funnet på stadig nye steder, og arten har to hovedutbredelsesområder i Telemark: Bandak- og Kragerøområdet.

I 1993 ble arten funnet i Kviteseid sentrum

i store bestander, og sommeren 1994 ble den samlet på Berøy. Her vokste den i et hytteområde like sør for Berøy hovedgård. I Kragerøskjærgården ser det ut for at arten kan være knyttet til ballast.



Fortiriltunge (t.v.) og askerstorkenebb.  
(Ill.: Lid, Norsk flora.)

### STORMJØLKE, EPILOBIUM HIRSUTUM L.

Stormjølke er en plante som synes å være i utbredning i Telemark. Et nytt funn av arten er registrert fra Kragerø kommune: Like sør for Fiane, innerst i Haslumkilen ved Portør. Her vokser stormjølke i nærheten av en gammel sjøbod. Stormjølke er fra før kjent noen få steder i Kragerø og ved Gunneklev i Porsgrunn.

### GRØNNMYNTE, MENTHA SPICATA L.

På et lite område ca. 50 m NØ for det lille huset som står igjen i friarealet i Krogshavn i Langesund, fant Often og Berg en stor bestand av grønnmynte sommeren 1994. Det var rik blomstring, og finnerne kunne fortelle at de ble oppmerk-



Stormjølke.  
(Ill.: Lids Norsk flora.)

somme på arten p.g.a. den sterke lukta av mynte.

Grønnmynte er tidligere kjent fra Kragerø, men i TBF er vi ikke kjent med hvor arten er funnet her.

### HJORTETRØST, EUPATORIUM CANNABINUM L.

Hjortetrøst ble funnet av Often og Berg i 1993 på en lokalitet ved Sluppantjern i Kragerø. Her sto den to steder under det bratte hengt under Kammerfossåsen. Hjortetrøst er kjent fra Langesundområdet og nordover til Frierflaugene i Porsgrunn. I tillegg oppgir Dyring (1911) den fra Langøy i Kragerø. Forekomsten ved Sluppantjern blir derved den vestligste og sørligste som er kjent i vårt fylke til nå.

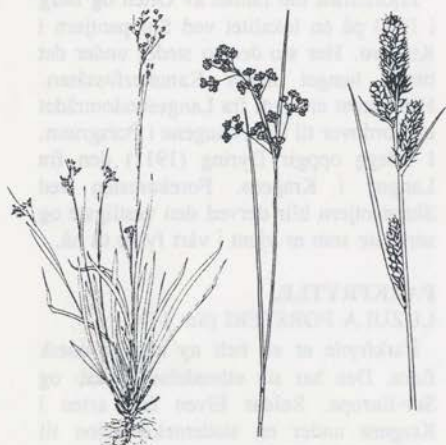
### PARKFRYTLE, LUZULA FORSTERI (Sm.) DC.

Parkfrytle er en helt ny art for norsk flora. Den har sin utbredelse i Vest- og Sør-Europa. Reidar Elven fant arten i Kragerø under en studentekskursjon til Telemark i 1993. Den vokser i bra bestander i løvskog like nedenfor hovedhuset på Valberg i Kragerø. Hit har den sannsynlig-



Grønnmynte (t.v.) og hjortetrost.  
(Ill.: Lids Norsk flora.)

vis kommet via grasfrø da parken ved Valberg ble anlagt (sist på 1800-tallet). I området vokser også en liknende art: hvitfrytle, *L. luzuloides*, som også har kommet til sine voksesteder i Telemark via grasfrø.



Parkfrytle (t.v.), hvitfrytle (midten) og hartmansstarr.  
(Ill.: Lids Norsk Flora.)

#### HVITFRYTLE, *LUZULA LUZULOIDES* (Lam.) Dandy & Wilmott.

Hvitfrytle er funnet på en ny lokalitet i Telemark, denne gangen på Langesundstangen. Her vokser noen få eksemplarer langs stien over Tangen, innenfor det militære området.

Hvitfrytle har fra før i alt seks kjente lokaliteter, 2 i Nome, 2 i Skien og 2 i Kragerø. På alle lokalitetene er arten knyttet til kulturmark i den forstand at den har kommet til stedet via grasfrø. Det er funnet en rekke andre arter på Langesundstangen som forsterker inntrykket av at det dreier seg om planter som er kommet inn som frø med grasfrø.

Funnet ble gjort under inventeringsarbeid av Anders Oftan og Tore Berg.

#### HARTMANSSTARR, *CAREX HARTMANII* Cajander.

Hartmannsstarr hører til de store godbitene blant starrene. Den er kjent fra noen få steder i øvre delen av fylket og fra noen gamle lokaliteter i Porsgrunn. Det var derfor gledelig at Oftan og Berg sist sommer kunne innrapportere en større forekomst like sør for båthavna i Åsstranda ved Frierfjorden i Porsgrunn. Arten vokste her i litt fuktigere sig på kalkbakke.

#### STORRAPP, *POA REMOTA* Forselles.

Under inventeringsarbeid i Auen-området nær fylkesgrensa mot Vestfold, ble det funnet en liten forekomst av stor rapp i et bekkesig langs skogsbilveien som går inn like sørvest for Langevann, under et forsøksinnslag for brytning av larvikitt. Området ligger i kanten av et meget rikt løvskogsfelt med et visst urskogspreg.

Telefon:  
35 55 25 06

# mobi

Adr.:  
Beha-gården  
3900 Porsgrunn

**i mobi eré billi'**

*Si det med*  
**Blomster**

Til ALLE anledninger



 **Bryns  
Blomster**

Stridsklev Ring 32  
3929 Porsgrunn  
Tlf. 35 51 11 00  
Fax 35 51 55 20

INTERFLORA: 57 000 FAGFORRETNINGER I 136 LAND

## INNHOOLD

Adresser og telefoner	s. 2
Fred, dikt av Einar Skjæraasen	s. 3
Redaksjonelt	s. 4
Fra Telemarks natur: Landet rundt Bandak. Av Roger Halvorsen	s. 5
Bandaksplanter: Av Roger Halvorsen	s. 7
Hvit skogfrue, <i>Cephalanthera longifolia</i>	s. 7
Fuglereir, <i>Neottia nidus-avis</i>	s. 7
Klokkesøte, <i>Gentiana pneumonanthe</i>	s. 8
Askerstorkenebb, <i>Geranium pyrenaicum</i>	s. 9
Honningblomst, <i>Herminium monorchis</i>	s. 9
Bergfrue, <i>Saxifraga corymbosa</i>	s. 10
Bittergrønn, <i>Chimaphila umbellata</i>	s. 11
Klokkesøta i Åmli. Av Thor A. Wiersdalen	s. 12
Vadderot, <i>Phyteuma spicatum</i> . Av Roger Halvorsen	s. 13
På <i>Gentiana</i> -leiting ved Bandak. Av Roger Halvorsen	s. 17
Bryologiens stora namn I: Johan Hedwig, mossornas Linnaeus. Av Harry Andersson, Kungälv	s. 18
Litt om søstermarihand, <i>Dactylorhiza sambucina</i> , i Fyresdal. Av Roger Halvorsen	s. 20
Ripilen, eller møte med deilige småtroll. Av Anders Danielsen	s. 23
Nye soppfunn i Telemark	s. 24
Skal vi hjelpe naturen? Av Karl S. Eriksen.	s. 25
Melding fra kassereren i NBF.	s. 25
Kviteseid gamle kyrkje. Av John Skarprud, Kviteseid.	s. 26
TBF's symbol: <i>Listera cordata</i> , småtveblad. Av Roger Halvorsen.	s. 29
Rød søstemarihand i Telemark? Av Bjørn Erik Halvorsen	s. 33
NYFUNN. Nye plantefunn i Telemark 1994. Av Roger Halvorsen	s. 34